

WOORD VOORAF

Wim Van der Elst

5

MIGRATIE EN HERINNERING

ERFGOED VAN NIEUWE BRUSSELAARS

Charlotte Debroux

7

ARCHIEFAANWINSTEN ZOMER-HERFST 2008

Mariet Calsius

11

HET CONTACT- EN CULTUURCENTRUM(1966 – 1998)

VAN TOMELOZE AMBITIE NAAR DIENSTVERLENING OP MAAT

Wim Vanhaecke

21

DENDERMONDSE AARDE

Patricia Quintens

47

MAGISTER DIXIT...EEN EEUW PROTESTANTS NEDERLANDSTALIG LAGER ONDERWIJS
IN BRUSSEL (1830-1930) DEEL 2

Guy Liagre

49

49

40 JAAR RODE LEEUWEN

LEZING IN DE KVS, 6 OKTOBER 2008

Ann Mares

77

KRONIEK

82

WOORD VOORAF

Wim Van der Elst
Voorzitter
Afgevaardigd-bestuurder

Wij zijn verheugd de nieuwe wetenschappelijke medewerker Charlotte Debroux te mogen aankondigen, die zich naast archieftaken ook aan de publiekswerking zal wijden. Verder leest u meer over een eerste project waar zij de schouders onder zet.

Wellicht is het niet overbodig samen te vatten van waar wij komen. Jarenlang moest het AMVB het stellen met één medewerker op universitair niveau, Patricia Quintens. Toen zij de toenmalige ontslagnemende directeur opvolgde, was duidelijk dat het zo niet verder kon. Gelukkig kwam er in 2002 de erkenning onder het Archiefdecreet en bijhorende financiële middelen, wat ons in staat stelde twee wetenschappelijke medewerkers aan te werven, waaronder Mariet Calsius. Toen de andere medewerker haar functie neerlegde, werden wij geconfronteerd met meer dan verdrievoudigde huisvestingslasten door de gedwongen verhuis naar de Arduinkaai en konden we haar niet vervangen. Het is pas de verhoging van de werkingssubsidies dit jaar die ons in staat stelde hier eindelijk toe over te gaan. Als het AMVB zijn rol in het Erfgoedbeleid wil blijven waarmaken, is dit een absolute noodzaak.

Wij kunnen verder melden dat een tweede vrijdagsvlaggenrek werd geleverd en gemonteerd, zodat we die onvervangbare getuigen van het Vlaamse verenigingsleven op een verantwoorde manier kunnen conserveren. Ook de derde compactus is besteld, dank zij een subsidie van een goede 23.000 € van minister Bert Anciaux, en zal de komende weken geïnstalleerd worden. Die zal echter nog niet eens volstaan om de aangroei van nieuwe archiefoverdrachten, waarover verder meer, op te vangen. De archiefruimte achter de glazen scheidingswand is daarmee vol en we moeten zelfs de leeszaal verhuizen en een deel van de nieuwe aanwinsten onderbrengen in de tentoonstellingsruimte. Dat verplicht ons om op korte termijn uit te kijken naar bijkomende depotruimte. In het nieuwe Erfgoeddecreet is wel voorzien dat op provinciaal niveau (in ons geval het Brussels Gewest) een oplossing voor dergelijke noden zou moeten komen, maar het ziet er naar uit dat dit een zaak van middellange of lange termijn gaat worden...

Aankomst van de optocht ter gelegenheid van 275 jaar
De Wijngaard op de Grote Markt, 1932
(Archief van Roger Van de Voorde)

Komt daarbij dat we als door een donderslag bij heldere hemel verrast werden door het bericht dat De Morgen, van wie wij huren, zijn redactie zou verhuizen van de eerste verdieping op de Arduinkaai naar Kobbegem. Het ziet er wel naar uit dat we voorlopig veilig zitten tot het einde van ons huurcontract in 2012, maar er zullen ongetwijfeld logistieke problemen opduiken rond voorzieningen die nu gemeenschappelijk zijn. Het toont ook nog eens de noodzaak aan om uit te kijken naar een alternatief dat drie knelpunten moet oplossen:

1. een eigendomsstructuur waardoor we niet langer de speelbal dreigen te worden van louter commerciële belangen;
2. een uitbreiding van op zijn minst de beschikbare depotruimte om onze taak in de toekomst te blijven vervullen;
3. een verlichting van de financiële verplichtingen waardoor een onevenredig groot deel van onze werkingsmiddelen nu enkel naar de huisvestingslasten gaat.

Een termijn van drie jaar om daar een antwoord op te vinden zal geen overbodige luxe zijn... We kijken daarbij in eerste instantie naar de Vlaamse Gemeenschapscommissie als natuurlijke partner, want dit is een uitdaging die we niet op eigen krachten aan kunnen. In het nieuwe Erfgoeddecreet is voorzien dat de Vlaamse Gemeenschap zich toespitst op organisaties van landelijk niveau (waarbij het AMVB als uitzondering wel een aparte plaats heeft verworven). Daarbij is een grotere rol weggelegd voor de Provincies, of in het geval van Brussel voor de VGC, die hiervoor ook bijkomende middelen krijgen.

De opdracht voor de Erfgoedcel van de VGC gaat trouwens verder dan de uitbouw van een regionaal depotbeleid. Zoals de erfgoedcellen van Antwerpen, Brugge en Gent krijgt zij tot en met 2014 de kans een erfgoedforum uit te bouwen, een platform waar het verhaal van de stad en regio wordt gebracht aan de hand van het aanwezige erfgoed. De situatie in Brussel is daarbij anders dan in de Vlaamse provinciehoofdsteden. Het is evident dat het AMVB hier de bevoorrechte partner, weliswaar niet de enige, voor de VGC zal zijn. Het kan immers niet de bedoeling zijn tabula rasa te maken en van nul te herbeginnen. Er werd hierover reeds overleg gepleegd in de Werkgroep Erfgoed van de VGC, waarvan Patricia Quintens voorzitter is en waarvan ook ondergetekende deel uitmaakt. Een eerste stap in dit proces zal zijn het afsluiten van een convenant tussen VGC en AMVB, waarin de wederzijdse verwachtingen dienen uitgestippeld te worden. Besprekingen hierover zijn opgestart met Dirk Broekaert, directeur Cultuur, Jeugd en Sport van de VGC, de administratie en de Erfgoedcel.

Zoals steeds bergt de toekomst vele imponderabilia in zich, maar wettigt tegelijk ook grote verwachtingen.

ERFGOED?
De knuffel van je dochter, een foto van je lievelingsplek, een juweeltje, een brief, een boek, een beetje kruiden, een hele koffer vol herinneringen... Iedereen heeft wel iets meegenomen uit de tijd voor hij naar Brussel kwam. Een stukje erfgoed van daar of van hier of van onderweg.

ZIN OM MEE TE WERKEN?
Nees contact op met Charlotte Debroux
Email: charlotte.debroux@amvb.be
Telefoon: 02 2090602
Of kom langs van ma to vr, tussen 9u en 17u:
Arduinkaai 28, 1000 Brussel.
Ben jij niet geïnteresseerd?
Misschien je buur, zus of vriend wel!
Bezoek hen deze flyer!

ERFGOED?
Erfgoed is alles wat we meekrijgen van vroeger én dat we willen bewaren. Gebouwen en monumenten, kunstwerken, voorwerpen, foto's, ... Erfgoed omvat ook dingen die je niet kan aanraken, zoals verhalen, tradities, feesten, liederen, dialecten, ...

ERFGOED VAN NIEUWE BRUSSELAARS?
Het AMVB zoekt nieuwe Brusselaars van buitenlandse oorsprong die willen meewerken aan onze volgende tentoonstelling. Zij stellen een koffer samen met hun erfgoed. Bij die koffer vertellen de nieuwe Brusselaars dan zelf hun verhaal over die koffer en hun migratie. Dit kan een tekst, een filmpje, een radio-opname, een melodie of nog iets anders zijn. Dit alles is vanaf april te zien op een tentoonstelling in het AMVB. We willen laten zien hoeveel diversiteit er in Brussel is.

ERFGOED?

AMVB
ARCHIEF EN MUSEUM
VOOR HET VLAAMS
LEVEN TE BRUSSEL

herinnering migratie &

MIGRATIE EN HERINNERING

ERFGOED VAN NIEUWE BRUSSELAARS

Charlotte Debroux

Brussel is een multiculturele metropool in het hart van België. Brussel trekt aan. Migranten stromen er toe uit alle hoeken van de wereld, en alle hoeken van het land. Een recente studie van de studiedienst van de Vlaamse Gemeenschap toonde aan dat er in Brussel in 2006 29.424 buitenlandse immigranten toekwamen. In Vlaanderen waren dat er 34.842.¹ Als je dit met het aantal inwoners per gewest vergelijkt is er een duidelijk verschil. In Brussel heeft 29.9 % van de bevolking geen Belgische nationaliteit en in het Vlaams gewest is dat slechts 5.2%.²

Het AMVB wil een weerspiegeling zijn van de Nederlandstalige Brusselse personen, families en verenigingen. Daarom kunnen we niet voorbij aan de Nederlandstalige immigranten in Brussel. Met de tentoonstelling *Migratie en Herinnering. Erfgoed van nieuwe Brusselaars* willen we hen een terrein aanbieden waar ze zich kunnen voorstellen aan de andere Brusselaars. Dit project is het eerste deel van een ruim project rond migratie en verenigingen. In 2009 staan de buitenlandse nieuwe Brusselaars centraal, in een volgende fase belichten we de Belgische migranten in Brussel.

De grootstedelijke samenleving in beeld

Het Archief en Museum voor het Vlaams leven te Brussel vzw wil het verdwijnend collectief geheugen van de Brusselse Vlaming in de grootstedelijke samenleving (her-) ontdekken als onuitputtelijke bron van genoeg en educatie, zo staat geschreven in de missie van het AMVB. De grootstedelijke samenleving brengen we in deze tentoonstelling in beeld door de nieuwe Brusselaars zelf aan het woord te laten.

Op 26 april 2009, Erfgoeddag, opent het AMVB de nieuwe tentoonstelling *Migratie en Herinnering. Erfgoed van Nieuwe Brusselaars*. Tijdens deze tentoonstelling zullen nieuwe Brusselaars van buitenlandse oorsprong hun erfgoed voorstellen aan het publiek. Ongeveer 25 mensen van verschillende landen stellen op hun eigen persoonlijke manier hun land voor. Ze verzamelen hun erfgoed in een koffer en vertellen daarbij hun verhaal. De medewerkers bepalen zelf de inhoud van de koffer (of rugzak, of wikkeldoek, of...) en bepalen zelf de inhoud van hun verhaal. Een verhaal over de inhoud van de koffer, herinneringen aan hun thuisland, tradities en rituelen van hun gezin of hun land, een verhaal over de migratie. Ze bepalen ook zelf de manier waarop ze het verhaal vertellen aan de bezoekers (gesproken, geschreven, gedicht, gezongen, ...). Vanaf erfgoeddag worden de koffers en de verhalen tentoongesteld in het AMVB. Op deze manier willen we de diversiteit in de Brusselse samenleving en in het Brussels erfgoed tonen. Bovendien hopen we op deze manier de bekendheid van het AMVB te vergroten bij het allochtone publiek. Tot slot leggen we door de tentoonstelling eerste contacten met migrantenverenigingen. Voor deze verenigingen organiseren we in het najaar van 2009 immers een cursus archiefvorming. We hopen hen te sensibiliseren omdat juist van archiefvorming bij dergelijke verenigingen nauwelijks sprake is en omdat in de Brusselse archieven nauwelijks collecties van allochtone verenigingen zijn opgenomen.

Aanpak

De allochtone doelgroep behoorde allerminst tot het bestaande netwerk van het AMVB. Daarom besloten we de nieuwe Brusselaars van buitenlandse oorsprong te benaderen via de lessen Nederlands die in Brussel gegeven worden. Dankzij het Huis van het Nederlands kwamen we in contact met de instellingen Brusselse Nederlands Tweede Taal. We namen contact en kregen zeer enthousiaste reacties van de coördinatoren van het VDAB-NT2, van het CBE de Brusselaar³ en van het CVO Brussel⁴. Daarna stelden we het project voor op een teamvergadering van de leerkrachten van elk van de instellingen. De leerkrachten reageerden enthousiast. Zij konden kiezen uit verschillende vormen van medewerking. Ofwel delen ze gewoon flyers met een oproep aan de nieuwe Brusselaars uit, ofwel wordt het project tijdens de lessen even voorgesteld in de school of in de klas. Ofwel werken de leerkrachten zelf reeds rond erfgoed en is de medewerking aan de tentoonstelling een soort vervolg op die lessen. Deze fase is nog in volle ontwikkeling. In het VDAB

werd het project reeds voorgesteld aan de hele groep. Twee weken later werd het geheugen van de cursisten nog eens opgefrist, maar dan in de – kleinere – klasgroep. De Brusselaar en het CVO Brussel zullen volgen.

Een oproep tot medewerking werd ook gedaan op de websites en/of onder de leden van twee allochtone koepelorganisaties, de Federatie van Zelforganisaties in Vlaanderen en de Federatie van Marokkaanse Democratische Organisaties en onder de leden van allochtone verenigingen. Ook op FMBrussel werd een oproep gelanceerd.

Wanneer we de medewerkers gevonden hebben, zal een kennismakingsbijeenkomst plaatsvinden in het AMVB. Vanaf dat moment kunnen de nieuwe Brusselaars zelf aan de slag rond hun erfgoed en hun verhaal. Om daarna in een maandelijks bijeenkomst hun vorderingen voor te stellen en hun verdere vragen samen met de medewerkers van het AMVB te beantwoorden. Voor de visuele uitwerking van de tentoonstelling doet het AMVB opnieuw een beroep op Francis Denys, die ook de vormgeving *30 jaar AMVB_30 verhalen* voor zijn rekening nam. Hij zal ervoor zorgen dat er eenheid in de diversiteit geschapen wordt en dat de koffers een mooi plaatje vormen.

Naast de medewerking van een professioneel kunstenaar, de medewerking van de NT2 instellingen en de allochtone (koepel)verenigingen, heeft het AMVB ook een adviesgroep samengesteld van zowel professionele erfgoedwerkers als mensen die vertrouwd zijn met etnisch-culturele minderheden. Zij zullen de ontwikkelingen bijsturen waar nodig.

Oproep

Met de tentoonstelling *Migratie en Herinnering* wil het AMVB aan haar bezoekers tonen hoe divers Brussel is. Ze wil dit doen door de nieuwe Brusselaars van buitenlandse oorsprong zelf aan het woord te laten. Op die manier zal het AMVB nog meer dan vroeger het Nederlandstalige Brussel in beeld brengen. Aarzel niet om ons te contacteren voor verdere vragen of suggesties.

¹ P. Willems, *Migratiebewegingen in het Vlaamse Gewest in de periode 1997-2006*. Studiedienst van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel, 2008. pp.8-10.

² Brussels instituut voor statistiek en analyse (BISA), *Statistische indicatoren van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Bevolking en huishoudens*. BISA, Brussel, 2007. p.17 http://www.bruxelles.irisnet.be/cmsmedia/nl/si_2007_bevolking_en_huishoudens.pdf?uri=ff80818117996d4301179bc3ad2c019e. Laatst geraadpleegd op 12/11/2008.

³ CBE: Centrum voor Basiseducatie

⁴ CVO: Centrum voor Volwassenenonderwijs

ARCHIEFAANWINSTEN ZOMER-HERFST 2008

Mariet Calsius

Het AMVB blijft groeien: dat weet Minister Anciaux ook en het AMVB kreeg financiële ondersteuning om een derde compactus te plaatsen. Zomertijd is voor u misschien pruimentijd, niet voor het AMVB. Het mooie voorjaar geeft meestal voldoende energie om eindelijk die uitpuilende kast op te ruimen als uw collega's op vakantie zijn. Maar waar naar toe? De AMVB-inpakploeg kon u van de zomer op verschillende plaatsen werkzaam zien. Reserveer alvast uw plaats voor volgende zomer.

Jeugd- en Cultuurcentrum 't Sleutelgat

Het archief van het Jeugd- en Cultuurcentrum 't Sleutelgat te Haren werd overgedragen door Henri Vandenberghe, artistiek directeur van Brosella. 't Sleutelgat opende op 1 mei 1975 haar deuren en programmeerde als jeugdhuis wekelijks op vrijdagavond live-optredens. In 1986 sloot het jeugdhuis. De vrijwilligers bleven immers niet eeuwig jong. Toegenblik als muziekclub/concertkroeg werd de opvolger van 't Sleutelgat. Bij talentjagers, folk- en jazzliefhebbers is de club nog steeds geliefd om debuterende muzikanten tegen democratische prijzen te ontdekken.

Cilia Van der Spurt

Cilia Van der Spurt vulde haar bestand dat in het AMVB berust aan. Het betreft archief van Vlaamse verenigingen uit Sint-Agatha-Berchem en Brussel: Karel Bulsfonds (algemeen en afdeling Sint-Agatha-Berchem), Federatie Vlaamse Kringen, Federatie Vlaamse Vrouwen, tentoonstellingen in CC Oude Kerk (Sint-Agatha-Berchem). Het reeds eerder overgedragen gedeelte bestaat uit archief met betrekking tot de Jeugdraad Sint-Agatha-Berchem en uit archief met betrekking tot de Sociaal-Culturele Raad Sint-Agatha-Berchem. Bij deze gelegenheid werd ook een foto van de leerlingen van de Vlaamse Muziekschool Brussel en het borstbeeld van haar vader, Robrecht Van der Spurt, overgedragen. De Vlaamse Muziekschool Brussel werd in 1904 door Arthur Wilford gesticht. Na diens overlijden werd Robrecht Van der Spurt in 1926 directeur. In 1944 werd de muziekschool overgenomen door Kindergeluk.

Heilig Hartcollege Ganshoren

Een zeer waardevol archief voor de geschiedenis van de Vlamingen in Brussel is het archief van het Heilig Hartcollege Ganshoren. Via de collega's van het Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen-Brussel en Forum Kerkelijke Archieven Vlaanderen (Fokav) werd het archief van het Heilig Hartcollege Ganshoren over-

De bouw van een nieuwe vleugel voor het
Heilig Hartcollege, 1942
(Archief van het Heilig Hartcollege Ganshoren)

gedragen. Het Heilig Hartcollege kwam vorig jaar in het nieuws, omdat besloten werd de afdeling van het secundair onderwijs op te heffen.

In 1939 werd het college ingeplant op de hoogvlakte van Koekelberg. Eerste directeur werd Mgr. Vanden Berghe. Hij startte het eerste schooljaar met 94 leerlingen. Ondanks het uitbreken van de oorlog, slaagde het Heilig Hartcollege erin te blijven groeien en op 20 juli 1945 studeerde de eerste retorica af. Ondertussen was de nood aan goede klaslokalen voor het steeds groeiende leerlingenaantal ook erkend door het bisdom. In 1942 werd reeds een tweede vleugel bijgebouwd. Tot in de jaren '70 moet de school op geregelde tijdstippen gebouwen blijven optrekken. Dit waren ook de jaren dat het V.S.O. – Vernieuwd Secundair Onderwijs – geleidelijk zou worden ingevoerd. In het Heilig Hartcollege ging dit van start op 1 september 1982. Twee jaar later (1984) fuseerde de school met het Sint-Lutgardisinstituut: de meisjes deden hun intrede! Het Sint-Lutgardisinstituut groeide uit de parochieschool van Ganshoren. Beide scholen kampten met een afname van het aantal leerlingen wegens het dalende geboortecijfer in het algemeen, maar ook door de uitbreiding van het secundair onderwijs in de randgemeenten. Organisatorisch gezien vormden beide scholen met zowel de secundaire als de lagere afdelingen, samen met de Lethas-leergangen voor Taal en Handelsstudie (volwassenenonderwijs) een sterke groep in het Brusselse onderwijs.¹

De bewaargeving van het archief van het college betekent voor het AMVB het eerste schoolarchief. Dit heeft bij de inventarisatie een eigen problematiek. In de eerste plaats te beginnen met de regelgeving betreffende schoolarchieven. Bovendien bevat dit archiefbestand verschillende archiefvormers: de humaniora tegenover de basisschool, het Heilig Hartcollege vóór en na de fusie met het Sint-Lutgardisinstituut. Naast de typische schoolactiviteiten en het klasgebeuren zijn er uiteraard andere uitingen van het schoolleven al dan niet sterk verbonden met de plaatselijke gemeenschap: koor, toneel, KSA... Dergelijke deelarchieven dienen ook hun plaats te krijgen in de inventaris en geven een aanvullend beeld van het culturele leven van de Vlamingen in Brussel.

Samenlevingsopbouw Brussel

Samenlevingsopbouw Brussel, het vroegere RISO Brussel, ruilde in augustus hun welbekende adres aan de Antwerpsesteenweg in voor de Henegouwkaai. De organisatie wist gelukkig op tijd het AMVB te verwittigen. Een korte, maar intense samenwerking verrijkte het AMVB met een sector waarvan we in het algemeen ook nog niet veel kennis hebben: buurtwerking. Samenlevingsopbouw Brussel is een autonome vzw die via het decreet op het maatschappelijk opbouwwerk erkend en gesubsidieerd wordt door de Vlaamse Gemeenschap. De organisatie ontstond in 1983 uit de Brusselse Buurtwerken en coördineert vandaag het opbouwwerk in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Via verschillende opbouwwerkenprojecten (bijvoorbeeld Opbouwwerkgebied Noordwijk waar het AMVB *De grote en kleine*

geschiedenis van de kassei mee realiseerde) biedt Samenlevingsopbouw professionele ondersteuning in achtergestelde wijken en staat de bewoners bij in gemeenschappelijke vragen gaande van speelruimte in de wijk tot betaalbare huisvesting... In het archief van Samenlevingsopbouw zijn dan ook alle opbouwwerkgebieden in Brussel vertegenwoordigd.

Hugo Weckx

In 2006 droeg Hugo Weckx archiefbestanden over die gevormd werden uit hoofde van zijn lidmaatschap – vaak voorzitterschap – van Brusselse organisaties: de Hoofdstedelijke Openbare Bibliotheek, de Koninklijke Vlaamse Schouwburg, het Brussels Operette Theater, 11-julicomité, enz. Deze dossiers werden onlangs aangevuld met documenten voor de periode 2004-2007.

Leopold Flam

De verwerving van archief van Leopold Flam biedt voor het AMVB eveneens een uitdaging. Leopold Flam werd in 1912 geboren in Antwerpen. Hij studeerde in de jaren '30 van de vorige eeuw aan de Rijksuniversiteit te Gent: sociale wetenschap, politieke geschiedenis, filosofie en fysica. Hij promoveerde tot doctor in de geschiedenis. Tijdens de oorlog werd hij echter vanuit de Dossinkazerne gedeporteerd naar het concentratiekamp Buchenwald. Na de oorlog werd hij leraar aan het Koninklijk Atheneum Brussel (1945-1955), inspecteur geschiedenis (1957) en hoogleraar aan de VUB (1956). Hij overleed te Brussel in 1995.

Flam was een legendarische en omstreden figuur. Hij was ook bekend als publicist en stond aan de leiding van de tijdschriften *Geschiedenis in het onderwijs*, *Tijdschrift van de Vrije Universiteit Brussel* en *Dialogo: tijdschrift voor wijsbegeerte*. In de jaren '60 – '80 behoorde hij tot een vooraanstaande generatie Belgische filosofen.

Victorine Branswyck

Het AMVB kreeg van het Universiteitsarchief van de KULeuven archivalia van een onbekende dame: Victorine Branswyck. Van deze dame is alleen geweten dat ze als actrice bij De Violier Jette een aantal prijzen in de wacht sleepte.

De Morgenstar

De Morgenstar werd op 15 oktober 1850 in café De Anker in de Kleine Violettestraat te Brussel onder de leuze 'Volksbeschaving' opgericht. De toneelvereniging was zeer actief: ten minste drie voorstellingen per jaar (voor de arbeidersklasse); een koorafdeling; organisatie van wedstrijden; openbare leergangen; algemene ontspanningsactiviteiten. In 1863 kreeg de vereniging de eretitel 'koninklijk' en kende tot aan W.O. I een grote bloei. Tijdens de oorlogsjaren lag de werking volledig stil, maar hervatte vrij snel na de wapenstilstand en bloeide weer op tot één van de beste toneelverenigingen van Brussel. Als erkenning voor haar verdienste voor

Huldiging van acteur Willem Veldman, ca. 1942 (Archief van De Morgenstar)

het Vlaamse amateurtoneel werd De Morgenstar in 1945 door de Soevereine Hoofdrederijkerskamer De Fonteyne uit Gent bevorderd tot rederijkerskamer en mocht de titel De Corenbloem aan haar naam toevoegen. Een eerste deel van het archief werd door Jean De Groef, die sinds 1970 voorzitter is, overgedragen in 2004 naar aanleiding van het interview voor het project *Brussel verteld en ontsloten*. Het Guldenboek werd nog vroeger overgedragen: 1993. Het archiefgedeelte dat reeds in het AMVB berust bestaat

uit het Gulden Boek, het ledenblad, briefwisseling, financiële en boekhoudkundige stukken, programma's, foto's en diploma's. Hierbij is ook het dossier samengesteld naar aanleiding van het 75-jarig bestaan (1925-1926) en het dossier over Hendrik Colassin (1883-1931), die zeer lang voorzitter was. Het deel dat in de zomer werd overgedragen bevat de notulen, briefwisseling, stukken betreffende de Orde van het Gulden Masker en een mooi fotoalbum opgedragen aan acteur Willem Veldman (ca. 1942). Ook het blazen en een vlag werd overgedragen.

De Kunstvrienden Brussel

De toneelvereniging en eveneens rederijkerskamer De Kunstvrienden Brussel is iets jonger dan de Morgenstar. De Kunstvrienden Brussel werd opgericht op 29 maart 1874 onder de naam De Watergeuzen. De kenspreuk was 'Vriendschap zij ons doel'. Die werd op 7 augustus 1875 vervangen door 'Eikels worden bomen'. Op 11 februari 1880 werd besloten om tijdelijk de naam te veranderen in De Verbroedering. Twee jaar later werd de vereniging nogmaals omgedoopt tot De Kunstvrienden (15 februari 1882). Onder deze naam groeide de vereniging uit tot een van de betere amateurgezelschappen die in de KVS speelden. Bij het 65-jarig bestaan in 1939 kreeg de toneelvereniging de titel van de verdwenen rederijkerskamer Het Boeck ofte Tytelooskens. Ook van De Kunstvrienden Brussel bezat het AMVB reeds archief en museale objecten. Een stuk dat plots opdook en door dhr. Naetens werd geschonken, is het verslagboek van 5 oktober 1903 tot 7 juli 1919.

Reynaertclub

Het archief van de Reynaertclub werd eveneens geschonken. De Reynaertclub was een jeugdclub waar de Brusselse jongeren indertijd in de Graaf van Egmont terecht kon voor film, fuif en andere bezigheden.

Roger Van de Voorde

Vorig jaar overleed Roger Van de Voorde. Voor het AMVB was hij de man van het CBA of de Centrale van het Brussels Amateurtoneel. Opgericht in 1973 was het een van de eerste agglomeratieverbonden, gesubsidieerd door de toenmalige NCC. Dankzij professionele ondersteuning kon Van de Voorde het Brusselse amateurtoneel in de jaren '70 weer op de kaart zetten. Hij was ook actief in andere organisaties. De overdracht van zijn archief door zijn weduwe, is dan ook van grote waarde voor het AMVB. Het CBA-archief berust al langer in het AMVB. Nu komt daar ook nog de archiefbescheiden van volgende organisaties bij: rederijkerskamer Mariakranske – De Wijngaard, het Kaaithheater, het provinciaal toneelverbond, verbond van rederijkers, vzw Trefcentra, Gemeenschapscentrum De Rinck... De uitdaging bij het archief van Roger Van de Voorde is na te gaan of de archiefbestanden zijn gevormd uit hoofde van zijn functie als directeur van het CBA, uit hoofde van zijn engagement in de gemeente Anderlecht of archief gevormd als privépersoon. U begrijpt dat u ongetwijfeld in de komende jaren meer hierover zal vernemen.

Jeugd en Muziek Vlaanderen

Een andere grote operatie deze zomer was de overdracht van het archief van Jeugd en Muziek Vlaanderen. Dat zat achter slot en grendel in het magazijn van BOZAR. En dat raakte vol. Resonant hielp Jeugd en Muziek Vlaanderen om voor het archief een geschikt onderkomen te vinden. Jeugd en Muziek (J&M) zelf ontstond in 1940. Marcel Cuvelier (†1959) was directeur van de Filharmonische Vereniging van Brussel en wilde een muzikale jeugdbeweging stichten om jongeren onder de 25 jaar in contact te brengen met goede muziek en kunsten. Het succes van de vereniging tijdens de eerste (oorlogs)jaren werd vooral bepaald door het feit dat de jeugd zelf actief betrokken werd, op dat moment een revolutionair gegeven. De doorbraak kwam in 1945. In Parijs was in 1942 naar het Brussels voorbeeld ook een J&M-vereniging opgestart. Beide verenigingen besloten een internationale federatie in het leven te roepen. Een eerste wereldcongres vond plaats in Brussel in 1946 en het aantal lidstaten groeide uit tot 36.

In België werd de beweging geleidelijk uitgebouwd via de oprichting van plaat-

Zomerkamp van het internationaal Wereldorkest van Jeugd en Muziek te Oostmalle, 1981 (Archief van Jeugd en Muziek Vlaanderen)

selijke afdelingen. Om de werking van de organisatie haalbaar te houden, werd in 1960 de Nationale Federatie een vzw en werd een decentralisatie doorgevoerd. Wat de concerten betreft werden zogenaamde nationale tournees met Belgische musici naast de internationale uitwisselingstournees geprogrammeerd. In 1960 werd ook het eerste Internationale Muziekkamp georganiseerd. Enkele jaren later

startte J&M ook met de schoolconcerten in het secundair onderwijs en de klasconcerten in het basisonderwijs, wat uiteindelijk een belangrijk onderdeel werd in de beweging.

De Nationale Federatie groeide enorm in Vlaanderen, waardoor een verdere opdeling in regio's noodzakelijk was. Bovendien werd dit met de culturele autonomie bij de eerste staats-hervorming ook bevorderd. In 1974 ontstond hierdoor de Federatie van Jeugd en Muziek Vlaanderen, naast de Franstalige en Duitstalige Federaties. De Belgische Federatie bleef als entiteit om op internationaal niveau verder te kunnen werken.

J&M staat open voor alle jongeren, met of zonder muzikale 'voorkennis'. Het begrip goede muziek van Cuvelier werd verruimd naar kwaliteitsmuziek waardoor niet alleen de strikt klassieke muziek aan bod komt, maar een hele reeks van muziektradities en muziekgenres.

Volksdansgroep Lenterik

De albums van Volksdansgroep Lenterik Neder-Over-Heembeek werden door Frans Fonteyn geschonken. Deze albums zijn een mengeling van ledenlijsten, programma's, foto's van activiteiten en optredens. Tijdens het jaarlijkse ledenfeest van het Davidsfonds Heembeek in 1971 werd de wens geopperd om te volksdansen. De volksdansgroep van de Sint-Sebastiaansgilde van Neder-Over-Heembeek was niet meer actief, maar vanaf dat moment werden de oude leden opgetrommeld om op maandagavond weer te komen dansen. Een jaar later (1972) werd wegens meningsverschillen Lenterik boven de doopvont gehouden. Al gauw bleek dat de kin-

deren van de stichtende leden ook dansbloed hadden. Bijgevolg werd in 1975 Lenterikske en Jong Lenterik opgericht. De dansgroep verzorgde tot 1989 optredens zowel in de eigen gemeente, de omliggende regio en verder, als in Nederland en Duitsland bij uitwisseling en verbodering met buitenlandse gezelschappen. Bij deze schenking hoort ook de trommel en de vlag.

Familie Thilges

Een eerste bestand met betrekking tot het nieuwe project rond migratie² werd reeds overgedragen door onze voorzitter. Het betreft twee fotoalbums van een vermoedelijk Luxemburgs-Nederlandse familie – Joseph Thilges – te Brussel met relaties in Australië. De uitgebreide beschrijvingen op de foto's geven een mooi beeld van uitwisseling van familiegegevens op afstand vóór de komst van het internet.

Sven Gatz

Tot slot van dit overzicht wordt afgesloten met een van de weinige sportarchieven in het AMVB: Zaalvoetbalclub Het Gevaar. Het bestand werd geschonken door Sven Gatz. Het archief is reeds mooi chronologisch geordend en bevat subsidieaanvragen, wedstrijd-uitslagen, briefwisseling, foto's en de voetbaltruitjes van 1992 tot 2008. Een tweede bestand dat hij overdroeg betreft de Raad van Bestuur van Jeugd en Stad. Deze vzw werd in 1984 opgericht als ondersteunende organisatie voor het Nederlandstalige jeugdwerk in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.³ Het versterken van het vrijetijdsaanbod via ondersteuning van jeugdhuizen, jeugdbewegingen, jeugd ateliers en speelplein was een van de eerste doelstellingen. Later breidde dit ook uit naar tewerkstelling van jongeren en straathoekwerking. Uiteindelijk groeide JES uit tot een organisatie die ook in Antwerpen en Gent actief is op vele terreinen die de jeugd aanbelangen.

De voetbalploeg van het AMVB in de truitjes van Zaalvoetbalclub Het Groot Gevaar Brussel (Archief van Sven Gatz)

Een opvallende trend bij de overdrachten van deze zomer zijn de aanvullingen. Het AMVB interpreteert dit enerzijds als een vertrouwen in de instelling, anderzijds als een toenemend bewustzijn bij de archiefvormers om zorg te dragen voor hun archieven en deze tijdig te vrijwaren voor de toekomst. Ook steeds meer instellingen komen bij het AMVB terecht via aanverwante organisaties die reeds hun archief overdroegen. Een goede mondelinge reclame.

Het album van Lenterik werd eveneens opgesmukt met tekeningen (Archief van Volksdansgroep Lenterik)

Het AMVB is in juni ook gestart met een rondvraag bij potentiële archiefvormers. Die rondvraag past enerzijds in het eigen acquisitiebeleid, anderzijds in het toekomstige project met BRIO, het Brussels Informatie-, Documentatie- en Onderzoekscentrum. De werktitel hiervan luidt het 'Parmentierproject'. Sabine Parmentier doceerde in 1985 met een onderzoek over het culturele en sociaal-culturele verenigingsleven van de Vlamingen in Brussel.⁴ Dit doctoraat werd in 1988 uitgegeven door het Centrum voor de Interdisciplinaire Studie van Brussel van de Vrije Universiteit Brussel⁵ o.l.v. Els Witte. Het boek is een onmisbaar naslagwerk voor het AMVB, maar is aan actualisering toe. Een eerste reden hiervoor is uiteraard dat het Brusselse verenigingslandschap en de maatschappelijke context sinds 1985 een enorme verandering heeft ondergaan. Ten tweede berusten heel wat archieven van organisaties en personen die in de studie besproken worden, nu in het AMVB: KVS, AB, Dito'Dito, Lydia Deveen, André Monteyne, Hugo Weckx, De Maalbeek, Centrum West, Bral, Brusselse Welzijnsraad... Op het moment van Parmentiers doctoraat waren deze archieven niet allemaal getraceerd noch toegankelijk. Ten derde is ook het onderzoek over Brussel en over de Vlamingen in Brussel de laatste dertig jaar sterk geëvolueerd zodat ook de historische context aangepast dient te worden.

Deze bevraging verloopt gefaseerd. 42 organisaties en privépersonen werden reeds aangeschreven, 17 stuurden een antwoord. Dat is ongeveer 40%. Binnenkort zal een herinnering worden gestuurd. Daarna kan een volgende groep aangeschreven worden. Om het Parmentierproject te kunnen starten is een minimum aan bronnenmateriaal en gegevens nodig. Het lokaliseren van het bronnenmateriaal is dan ook een eerste stap. Het AMVB neemt ook de taak op om hedendaagse archieven en erfgoedcollecties te vrijwaren voor de toekomst. In ons acquisitiebeleid is het dan ook belangrijk om rekening te houden met toekomstige overdrachten – zeker in kader van de depotwerking die het nieuwe erfgoeddecreet voorziet. Daarom wensen wij de lokalisering van het bronnenmateriaal voor het Parmentierproject te koppelen aan het in kaart brengen van belangrijke archiefbestanden.

Voorlopig is het stil in het AMVB wat archiefoverdrachten betreft. Dat geeft ons de gelegenheid om de wintermaanden te overbruggen met het opbergen van deze nieuwe aanwinsten op onze gloednieuwe derde compactus. Wordt vervolgd.

¹ Voor meer historische achtergrond: *35 jaar Heilig Hartcollege*. Herinneringsbrochure uitgegeven door het Heilig Hartcollege te Ganshoren Brussel, 1975. DU MONG (Frans) (eindred). *50 jaar college Ganshoren: jubileumboek 1939-1989 Sint-Lutgardis en Heilig Hartcollege*. Ganshoren, 1989.

² Zie p. 7-9: Charlotte Debroux, *Migratie en herinnering*

³ De voorganger van JES was het ANBJ: Agglomeratieraad voor de Nederlandstalige Brusselse Jeugd.

⁴ PARMENTIER (Sabine). *Taal en Sociale Integratie 10, Vereniging en identiteit. De opbouw van een Nederlandstalig sociaal-cultureel netwerk te Brussel (1960-1986)*. Brussel, 1988.

⁵ De voorloper van BRIO

Sierspelden van Brusselse toneelgezelschappen (Archief van Roger Van de Voorde)

Archiefvormer: ARCHIEF VAN HET CONTACT- EN CULTUURCENTRUM (CCC) | 1966/70-2000 | 34 m

Inhoud: Het Contact- en Cultuurcentrum werd in 1966 opgericht met als doel de Nederlandstalige cultuur in Brussel te promoten en de nodige infrastructuur voor culturele activiteiten uit te bouwen. Na een moeilijke opstartperiode groeide het CCC uit tot een overkoepelend orgaan en verwierf door zijn dienstverlening en logistieke steun aan Vlaamse socio-culturele organisaties en initiatieven, een centrale plaats in de heropbloei van het Vlaamse leven in Brussel. Het CCC gaf de maandelijkse agenda *Deze maand in Brussel* uit met een overzicht van Nederlandstalige activiteiten. Deze agenda evolueerde naar *Deze week in Brussel* en werd tenslotte de stadskrant *Deze Week*. De promotionele activiteiten van het CCC werden voortgezet door Onthaal en Promotie Brussel. In 1999 werd een eerste gedeelte overgedragen omdat de organisatie het gebouw in de Werfstraat moest verlaten. Deze overdracht omvatte 25 meter. In december 2004 werd het laatste gedeelte van het archief CCC/DCP overgedragen. Het betreft 6 meter. Het laatste gedeelte werd overgedragen in 2008 en omvat 3 meter.

contact- en cultuur centrum

HET CONTACT- EN CULTUURCENTRUM (1966 – 1998)

VAN TOMELOZE AMBITIE NAAR DIENSTVERLENING OP MAAT

Wim Vanhaecke

Het culturele leven van de Brusselse Vlamingen – en de ondersteuning ervan – verloopt de laatste dertig jaar steeds meer langs vaste gestructureerde kanalen. In dat web van vele ondersteunende organisaties nam het Contact- en Contactcentrum (het CCC) gedurende dertig jaar een prominente plaats in. Dankzij allerhande dienstverlening en logistieke steun aan Vlaamse socio-culturele organisaties en initiatieven, zorgde het CCC mee voor heropbloei van het Vlaamse leven in Brussel. Maar de geschiedenis van het CCC is ook een verhaal van terugschroefde ambities en het overwinnen van crisissen.¹

Grootse plannen

Voor het ontstaan van het CCC moeten we terug naar de begin van de jaren zestig. De verfransing van Brussel was na de Tweede Wereldoorlog nog altijd een feit. Na de talentelling van 1947 werd de Brusselse agglomeratie in 1954 nogmaals met drie Vlaamse gemeenten (Evere, Ganshoren en Sint-Agatha-Berchem) uitgebreid. Door de toegenomen verstedelijking dijde het hoofdstedelijke gebied steeds verder uit over Vlaams Brabant. Veel Franstaligen vestigden zich in de rand rond Brussel, waar ze zich niet aanpasten aan het Vlaamse milieu. Hierdoor ontstond de vrees binnen Vlaamsgezinde kringen voor een verfransing van heel Vlaams-Brabant. In de Brusselse agglomeratie dreigden de Vlamingen volledig geminoriseerd te worden en uiteindelijk helemaal te verdwijnen.²

Hiertegen vormde zich een Vlaamsgezinde mobilisatie in het Vlaams Aktiecomitee voor Brussel en Taalgrens (VABT). Deze actiegroep organiseerde onder andere de fameuze Vlaamse Marsen op Brussel. De Vlaamse Beweging poneerde rond het 'probleem Brussel' drie eisen. De verfransing in en rond Brussel moest stoppen via taalwetten en een definitieve afbakening van de taalgrens. Daarnaast moesten de Vlamingen een ruime vertegenwoordiging krijgen in de Brusselse organen. Ten slotte moest de hoofdstad Vlaamsvriendelijker worden door de uitbouw van een Vlaams cultureel leven in Brussel.³

Vooraf in dat laatste programmapunt moet het ontstaan van het CCC gezocht worden. Het verenigingsleven in Brussel werd gezien als een ultiem verdedigingsmechanisme tegen de verfransing en als uiting van de Nederlandse identiteit. Toch

was ook dit verenigingsleven sinds 1945 fel aan het achteruitgaan. Zo waren veel Vlaamse amateur-theatergezelschappen verdwenen. Er was nood aan coördinatie en samenwerking, maar dat werd niet gedaan. Het Vlaams Komitee voor Brussel, de provinciale gouwbonden, de drie cultuurfondsen (Davidsfonds, Willemsfonds, Vermeylenfonds) en vrij elitaire clubs fungeerden haast als enige opvangstructuren voor de Brusselse Vlamingen. Vooral deze laatste categorie interesseert ons.⁴

Binnen één van dergelijke clubs ontstond immers de kiem van het CCC, namelijk de Vereniging voor Internationale Relaties (VIRA). Deze organisatie was in 1963 ontstaan uit contacten tussen enkele vooraanstaande Brusselse Vlamingen en Nederlandse ambtenaren van de toenmalige EEG. Deze vereniging organiseerde voornamelijk seminaries over internationale onderwerpen en wou ook de Nederlandse cultuur in een internationale context bevorderen. Hendrik Fayat, toenmalig vice-minister voor Buitenlandse Betrekkingen en een vooraanstaande Vlaamsgezinde Brusselaar, was een prominent lid.⁵ De VIRA was een elitair en besloten gezelschap. Haar leden waren personen uit academische middens en de zakenwereld, politici, diplomaten, mensen uit de vrije beroepen en andere intelligentsia.⁶ De kersverse vereniging wou een ontmoetingsplaats bekomen voor haar leden met een restaurant, salon en vergaderzalen. Daarom zocht de VIRA in de loop van 1964 contact met andere gelijkaardige organisaties om een *Nederlandstalige club- en contactcentrum te Brussel op zeer hoog niveau* op te richten.⁷

Tegelijkertijd werden in andere milieus gelijkaardige initiatieven genomen. Binnen de Bond van Grote en Jonge Gezinnen (BGJG) leefde onder invloed van voorzitter Frans van Mechelen het idee van een sterke Vlaamse aanwezigheid in Brussel, een opvatting die bestuurslid Karel Gryseels eveneens propageerde. Van Mechelen en Gryseels hadden sinds het begin van de jaren 1960 het idee opgevat om in Brussel een cultuurcentrum op te richten waar alle Vlaamse verenigingen onderdak zouden vinden. Veel verenigingen kampten immers met plaatstekort. In oktober 1963 werd de BGJG gecontacteerd door Edgar van Cauwelaert van de Moderne Bibliotheek in Brussel. De bibliotheek zou immers moeten worden uitgebreid. Beide zaken werden samengevoegd en er ontstond het concept van een Vlaams cultuurcentrum met bibliotheek te Brussel.⁸

Tussen de BGJG en de VIRA ontstonden in het najaar van 1964 onderlinge contacten. Beide verenigingen beslisten om samen te werken aan de opbouw van een Vlaams Cultuurcentrum en er werd een gezamenlijke werkgroep opgericht. Deze werkgroep vergaderde opnieuw op 16 februari 1965. Voor deze vergadering werd een omvangrijke groep vertegenwoordigers van diverse Vlaamsgezinde verenigingen uitgenodigd, uitgebreid met leidinggevende ambtenaren van het ministerie van Cultuur en mogelijke investeerders. Op 23 juni 1965 werd een tweede maal vergaderd. In die vergadering dook voor het eerst een spanningsveld op tussen diegenen die vooral iets op Brussels vlak willen opzetten voor de lokale verenigingen en de anderen die meer iets zien in een groots opgezette cultuurtempel van internationaal niveau.⁹

Ondertussen werd er een gelijkaardig initiatief genomen. Op 14 oktober 1965 hadden enkele zakenmannen samen met Brabants vice-gouverneur Leo Cappuyns en KVS-directeur Victor de Ruyter vergaderd over 'de oprichting van een tehuis voor Vlamingen van grote standing'. Dit initiatief werd in november 1965 bij het project gevoegd.¹⁰

Het feit dat steeds meer invloedrijke personen zoals Cappuyns hun steun toezegden, zorgde ervoor dat het centrum steeds meer vorm kreeg. Bovendien verklaarde de minister van Nederlandse Cultuur Albert De Clerck tijdens een lunch bij VIRA dat hij het initiatief zou steunen en dat de actie het prestige van Vlaanderen in de hoofdstad ten goede zou komen. De kranten zouden niet nalaten om dit te publiceren.¹¹

De zaak kwam nu in een stroomversnelling en er werd overgegaan tot de stichting van het centrum. Op 9 mei 1966 vond de stichtingsvergadering plaats van het Contact- en Cultuurcentrum in het huis van professor Maurits Coppieters te Elsene. Albert Van Houtte, voorzitter van de VIRA, leidde de bespreking. Zo werden de financiën besproken. De kostprijs werd geraamd op 35 miljoen frank die de overheid en de privé-sector zou dragen. Vice-gouverneur Cappuyns zei dat uit diverse contacten was gebleken dat de nodige elementen aanwezig waren om te waarborgen dat de onderneming zou lukken. Over de benaming van het centrum kwam men overeen om 'Contact- en Cultuurcentrum' te gaan gebruiken, wel zonder het gebruik van afkortingen.¹²

Bij de stichtingsvergadering van het CCC werden ook de statuten vastgelegd. De doelstelling van de vereniging stond vervat in artikel drie: *de vereniging heeft tot doel het Nederlandstalig cultureel leven te bevorderen in het hoofdstedelijk gebied, ondermeer door het oprichten van een centrum voor het verenigingsleven en van een bibliotheek*. Er werd gekozen voor een vzw-structuur met de klassieke organisatievorm met een Algemene Vergadering, een Raad van Beheer en een Uitvoerende Commissie. Als eerste voorzitter werd Hendrik Fayat gekozen. De ondervoorzitters werden professor Collin (voorzitter Kredietbank), Theodoor Vogelaar (vice-voorzitter VIRA) en Victor De Ruyter (directeur KVS). Ook de rest van de Raad van Beheer bevatte personen die binnen de Vlaamse Beweging en daarbuiten een zekere autoriteit hadden.¹³

De diamant midden de Gordel van Smaragd

Het CCC schoot brandend van ambitie uit de startblokken. Voorzitter Fayat zette de grote doelstellingen uiteen in een ronkende nota 'Huis van de Nederlandse Cultuur te Brussel'. Dit Huis zou een driedubbele bestemming krijgen. Ten eerste een moderne Rijksbibliotheek met uitleendienst naar analogie met Mechelse stadsbibliotheek; ten tweede een cultureel contactcentrum met een clublokaal met restaurant, leeszaal, salon en kleine vergaderzalen; ten derde een zaal voor kunstmanifestaties, modern uitgerust voor allerlei voorstellingen met plaats voor

Karel Gryseels, Edgar Van Cauwelaert,
Johan Fleerackers en Leo Cappuyns
(Herkomst van de foto's: 21 maanden
Nederlands cultuurbeleid voor Brussel-
Hoofdstad, p.11 en 18 en BE AMVB VERZ 09)

ongeveer 400 toeschouwers en geschikt voor radio- en televisieopnamen voor de toekomstige Omroep Brabant. Voor dit alles was een pand nodig met op zijn minst 1000 vierkante meter grondoppervlakte en met meerdere verdiepingen. De staat zou dit moeten aankopen.¹⁴

Aanvankelijk leek het ministerie van Nederlandse Cultuur dat ook geneigd. Kabinetschef Fleerackers was immers nauw betrokken bij de stichting van het CCC. Maar van de mooie beloften kwam niets van in huis. Op 6 november 1967 kwam de Uitvoerende Commissie bijeen voor een belangrijke mededeling van Johan Fleerackers. Hij deelde mee dat de minister van Nederlandse Cultuur op zijn aanraden en 'uit werkelijkheidsoverwegingen' heeft besloten om af te zien van de oorspronkelijke plannen. Wel zal geprobeerd worden 'een meer bescheiden en toch toereikend initiatief' te realiseren. Daarvoor had het ministerie haar oog laten vallen op een pand op het Martelaarsplein nummer acht. Dat was nog eigendom van de Belgische Wielrijdersbond (BWB). De bedoeling was om ook de omliggende panden aan te kopen en zo een groot centrum te krijgen. Door de politieke crisis rond Leuven Vlaams liep het dossier wel grote vertraging op. Pas in december 1969 was het volledige complex aangekocht. Maar het ministerie had niet de middelen voor de noodzakelijke verbouwingen en de privé-sector was niet happig om bij te springen.¹⁵

Toch was er eind 1969 een belangrijke impuls voor het Contact- en Cultuurcentrum. Het ministerie was bereid om jaarlijks een subsidie van 1 miljoen frank toe te kennen voor de aanwerving van een personeelslid dat de leiding van het centrum op zich zou nemen. Deze functionaris moest het Nederlandstalige cultuurleven in de Brusselse agglomeratie coördineren en ook toezien op de bouwwerken op het Martelaarsplein. Opmerkelijk was dat de leider van het centrum ook moest optreden als de zakelijk leider van de Beursschouwburg. Hij moest het theater ombouwen tot een 'onthaalschouwburg' voor Nederlandstalige toneelverenigingen. Daarvoor was de Beursschouwburg oorspronkelijk opgericht, maar door het ontstaan van een eigen gezelschap was deze taak verwaarloosd. De Raad van Beheer benoemde op 12 januari 1970 Karel Gryseels tot afgevaardigde-beheerder die bovenstaande taken zou uitvoeren.¹⁶

De perikelen rond de locatie leidden er niet toe dat het CCC minder ambitieus was. Karel Gryseels schreef een werkprogramma dat aan het CCC nog altijd grote doelstellingen toekende. Volgens Gryseels moest het Contact- en Cultuurcentrum 'het pentagon worden van het Nederlandstalig leven te Brussel'. Dit alles werd gekaderd in een Europese context. Het Centrum moest meewerken aan de uitstraling van de Nederlandse cultuur op Europees vlak en de ontmoetingsplaats worden van Europa met Vlaanderen. Tegenover de Franstaligen zou het Centrum zeker niet vijandig staan. Gryseels hoopte zelfs de 'onbewuste Vlaamse fierheid van de verfranste Vlaming tegen wil en dank' te prikkelen en hem zo geleidelijk zijn Vlaams bewustzijn te doen herwinnen. Het was verder opvallend dat Gryseels vooral aan-

dacht besteedde aan dienstverlening voor verenigingen en informatieverstrekking. Dit is niet verwonderlijk aangezien dit oogpunt altijd het sterkst heeft geleefd binnen de BGJG waarvan Gryseels afkomstig was. Met de aanstelling van Gryseels verdween het idee van een clubhuis en bibliotheek meer op de achtergrond.¹⁷

Het Contact- en Cultuurcentrum leek nu op te starten. De Raad van Beheer achtte de tijd rijp om dat kenbaar te maken. Op 5 mei 1970 werd opnieuw een Algemene Vergadering samengeroepen op het Martelaarsplein 7. Na afloop was er een persconferentie voor televisie, radio en schrijvende pers. Ministers Fayat en Van Mechelen waren als de grote promotoren prominent aanwezig. Die laatste hield een opmerkelijke toespraak vol lof aan het adres van het Contact- en Cultuurcentrum. Van Mechelen bepleitte dat in Brussel de Vlamingen een rechtmatige plaats zouden krijgen. Daarom had hij van de Vlaamse culturele aanwezigheid in de hoofdstad de topprioriteit van zijn beleid gemaakt en zo een aantal zaken bewerkstelligd. De minister vervolgde: 'Het belangrijkste punt van deze verwezenlijkingen is echter het Contact- en Cultuurcentrum dat zal gevestigd worden aan het Martelaarsplein. Dit is de diamant midden de Gordel van Smaragd'. Van Mechelen haalde even later weer het wierookvat boven. Hij noemde het pluralisme van het CCC 'een voorafbeelding van het Vlaanderen van morgen waarin ook een aantal verouderde structuren zullen doorbroken worden'. Kortom, het werd iedereen duidelijk gemaakt dat het beleid het Contact- en Cultuurcentrum volop steunde. Binnen het Centrum bleekte men dan ook van zelfvertrouwen. Op dezelfde Algemene Vergadering sprak ook afgevaardigd beheerder Karel Gryseels. Hij dacht aan een 'groots Contact- en Cultuurcentrum, de Nederlandse cultuur, het rijke Vlaamse verenigings- en clubleven in de hoofdstad van het land en Europa waardig'. In zijn toekomstvisie zou het Contact- en Cultuurcentrum dan ook een resem aan activiteiten en diensten herbergen: Omroep Brabant, een bibliotheek, een cafetaria, restaurants, clublokalen, polyvalente zalen, een auditorium, een kinderdagverblijf, jeugdateliers, een cabaretkelder, een poppentheater, een authentiek Brussels café en zelfs een Vlaamse nightclub.¹⁸

Het Contact- en Cultuurcentrum werd echter opnieuw in zijn opstart vertraagd. Het gebouw op het Martelaarsplein 8 werd bij werken aan het nabijgelegen ASLK-gebouw zodanig beschadigd, dat het door Openbare Werken onbruikbaar werd verklaard. Gelukkig werd snel een oplossing gevonden. Op het Martelaarsplein kwam een gebouw vrij met huisnummer 23. Dit kon snel gehuurd worden. Er werd ook gezocht naar verdere uitbreiding via de aanpalende panden. Uiteindelijk startte het Contact- en Cultuurcentrum op Martelaarsplein 23 met zijn activiteiten op 4 november 1970.¹⁹

Een van de eerste realisaties van Karel Gryseels was de uitgave van het maandblad *Deze Maand in Brussel*. Het tijdschrift was vooral een cultuurkalender met activiteiten die plaatsvonden in de Brusselse agglomeratie. Het werd gratis verspreid bij de Brusselse Vlamingen. Al op 1 januari 1971 verscheen het eerste nummer

in een vrij luxueuze uitgave. Verschillende prominenten werden bereid gevonden om een inleidend woord te schrijven. Uiteraard waren de grote promotoren van Contact- en Cultuurcentrum daartoe bereid, de Brabantse vice-gouverneur Cappuyns en de ministers Fayat en Van Mechelen. Ook premier Gaston Eyskens en minister van Openbare Werken Jos De Saeger schreven een inleiding. Uit die artikelen bleek dat voor het Contact- en Cultuurcentrum nog grote verwachtingen werden gekoesterd.²⁰

Het gebouw op het Martelaarsplein 23 werd op 30 maart 1971 plechtig ingehuldigd als het Contact- en Cultuurcentrum. De promotoren van het centrum waren allen aanwezig. De plaat die ter herdenking werd aangebracht in de hal gaf duidelijk aan dat die opening maar een eerste stap was. De tekst begon met: 'Op 30 maart 1971 werd de eerste kern van het Contact- en Cultuurcentrum plechtig geopend...'. Er werd dus duidelijk gerekend op een verdere uitbouw van het centrum.²¹

Het gebouw dat men in gedachte had voor de CCC, is vandaag het kabinet van Minister-president Peeters (BE AMVB VERZ 17)

Onder Karel Gryseels werd het Contact- en Cultuurcentrum inderdaad in sneltempo uitgebouwd. Het personeelsbestand groeide van 2 werknemers in januari 1971 tot 19 personeelsleden in juni 1972. Er werden in die tijd ook enkele cultuurconsulenten aangenomen, waaronder de populaire zanger Louis Neefs. Hij zou echter al snel in oktober 1971 zijn ontslag indienen. De omstandigheden van zijn komst naar en vertrek uit het CCC zijn niet helemaal duidelijk, aangezien de bronnen daar weinig informatie over geven of ontbreken. Vanuit het ministerie van Nationale Opvoeding werden ook personeelsleden gedetacheerd.²²

Het CCC werd in de periode 1971-1972 zeer bedrijvig. Helaas zijn de bronnen over deze periode eerder schaars. Toch duidt alles op een heel actieve werking. Omdat de Brusselse overheden uit politieke redenen tekort schoten bij de coördinatie en stimulering van het Nederlandstalig cultureel leven, nam het CCC in feite die taak op zich. Hiervoor kreeg het de volledige steun van het ministerie van Nederlandstalige Cultuur. Zo hield het CCC zich bezig bij de opbouw van de lokale culturele infrastructuur in de Brusselse gemeenten. In het najaar van 1971 nam het CCC het beheer op zich van de culturele centra in Molenbeek, Etterbeek en Elsene. Verder werd ook personeel aangeworven voor de plaatselijke culturele werking. In december 1973 betaalde het CCC ten minste negen culturele werkers in verschillende gemeenten. Twee CCC-personeelsleden hielden zich bezig met de coördinatie van de dienstverlening en het verzorgen van de animatie voor de culturele centra. Ook plaatselijke verenigingen zoals jeugdclubs en afdelingen van cultuurfondsen werden ondersteund. Eigenlijk ontwikkelde het CCC zich tot een cultureel dienstencentrum voor alle mogelijke Vlaamse culturele actoren in Brussel. Hierbij ontplooidde het CCC dan ook een waaier van activiteiten: samenstelling van programmering, adressering, verzending, kaartenverkoop, promotie, organisatie van tentoonstellingen enzovoort. Vooral de verzameling van adressen van de Brusselse Vlamingen werd geapprecieerd.

Vanuit het perspectief om alle Vlaamse initiatieven te bundelen bood het Contact- en Cultuurcentrum ook onderdak aan het Vlaams Onderwijscentrum. Ook andere beginnende organisaties zoals de Centrale voor Brusselse Amateurtoneel en het Cultureel Jongerenpaspoort vonden bij CCC huisvesting en mankracht om hun werking uit te bouwen. Verder functioneerde het CCC ook als informatiecentrum. Alles wat met sociaal-culturele activiteiten te maken had werd door het personeel verzameld. Zo kwam een schoolklas en een Nederlandse tv-ploeg op bezoek die meer wilden weten over de taaltoestanden in Brussel.²³

De overname van de Beursschouwburg kwam nu ook aan de orde, daar was al in 1969 sprake van geweest. Op 1 januari 1972 nam het CCC het beheer van de schouwburg over van de Kring Vlaams Gezelschapsleven. In het najaar van 1971 volgden onderhandelingen onder impuls van Cappuyns. Er werd besloten dat vanaf 1 januari 1972 het CCC de Beursschouwburg zou overnemen. In de praktijk veranderde er voor de schouwburg niet heel veel. Directeur Frans Van Langendonck

en het personeel bleven op post, belangrijk is wel dat CCC-medewerker Jari Demeulemeester nu bij de Beursschouwburg actief werd. Hij zou de schouwburg een verjongingskuur doen ondergaan door de organisatie van kleinkunstconcerten. Samen met de Beursschouwburg vatte Karel Gryseels ook het plan op om een folkfestival te organiseren op het Martelaarsplein. In die dagen was echter iets cultureel organiseren in het Brusselse per definitie betrokken bij politieke spelletjes. Pas enkele dagen voor het festival kreeg het CCC van stad Brussel het bericht dat er geen toestemming werd gegeven om op het Martelaarsplein muziek te maken ('uit eerbied voor de martelaren'). Snel werd alles op het Muntplein georganiseerd waar de muzikanten optraden op een geïmproviseerd verhoogje. Dit concert zou de kiem vormen voor de latere Malle-muntfestivals.²⁴

Van de uitbouw van een bibliotheek was er maar weinig voortgang in deze periode. Karel Gryseels gaf vaak plaatsgebrek als een reden aan, maar wellicht behoorde het ook niet tot zijn interessesfeer. Er werd wel al lange tijd onderhandeld over de bibliotheek. Sinds 1969 waren er gesprekken bezig tussen de drie Nederlandstalige bibliotheken van de hoofdstad. Dat waren de Moderne Bibliotheek, de bibliotheek van het Willemsfonds en die van het Kindergeluk. In diezelfde werkgroep was het CCC en het ministerie van Nederlandse cultuur vertegenwoordigd, maar veel voortgang was er niet. Wel werd meermaals het gebouw op het Martelaarsplein 19-20 als de toekomstige locatie aangehaald. Ook op het vlak van het clubhuis was weinig te horen.²⁵

Een ontslag en een concurrent

Het CCC leek eindelijk te floreren. Er was een razendsnelle uitbouw en een dynamische en ambitieuze directeur. Toch zou hier abrupt een einde aan komen.

In de Algemene Vergadering van 26 juni 1972 werd het ontslag van voorzitter Leon Cappuyns aangekondigd wegens gezondheidsredenen. Op de vergadering was er nog geen vuiltje aan de lucht. Zo werd de jaarrekening van 1971 na een controle door een accountantsbureau door de Algemene Vergadering goedgekeurd.²⁶ Op 20 november 1972 verzocht de Raad van Beheer Hendrik Fayat om het voorzitterschap terug op te nemen. Hij was hiertoe bereid. Tien dagen later deed zich een onverwachte ontwikkeling voor. Fayat werd geconfronteerd met 'de financiële wanorde' die het gevolg was van het persoonlijk beheer van afgevaardigde beheerder Karel Gryseels. Nog diezelfde dag liet Fayat Gryseels schorsen door het Dagelijks Bestuur, zoals de Uitvoerende Commissie inmiddels was genoemd. Om de crisis te bedaren werd het Dagelijks Bestuur om de twee dagen samengeroepen en werd de Raad van Beheer door de voorzitter op de hoogte gesteld. In december 1972 diende Karel Gryseels zelf zijn ontslag in, waarna onderdirecteur Servé als waarnemend directeur werd aangesteld.²⁷ De val van Karel Gryseels is te verklaren door een combinatie van een te snelle groei van het CCC en een te grote ambitie. De hoogdravende opdracht bood geen garantie voor een financieel gefundeerde

DEZE MAAND IN BRUSSEL

JANUARI 1971

werking. Het gevolg was een kloof tussen de tomeloze ambitie en de realiteit. Het ontslag dat uiteraard ook in de pers kwam, zorgde voor een diepe crisis binnen het CCC en van de grote verwachtingen die werden gekoesterd midden jaren zestig zou weinig overblijven.

Op 21 juni 1973 benoemde de Raad van Beheer Clem De Ridder tot nieuwe directeur. De Ridder was op dat moment secretaris-generaal van het Davidsfonds. Rond die tijd waren er spanningen in het cultuurfonds, omdat een nieuwe lichterling aan de vereniging een veel progressievere koers wou geven. Clem De Ridder, die de traditionele Vlaamse lijn verdedigde, wou daarom weg uit het Davidsfonds. Op 17 september 1973 nam hij effectief de functie van directeur op. Met Clem De Ridder haalde het CCC een gekende figuur binnen uit de Vlaamse Beweging met een strijdlustige inborst. Hij zou in 1977 voorzitter worden van het Davidsfonds en ook van het Anti-Egmontkomitee dat ageerde tegen het Egmontpact. Vanuit het CCC onderhield Clem De Ridder dan ook zijn contacten met betrekking tot de Vlaamse zaak.²⁸

Beursschouwborg (BE AMVB VERZ 17)

Bovenop de crisis rond het ontslag kwam een bedreiging voor het voortbestaan van het CCC. Vanaf 1970 begon men te werken aan de eerste Belgische staatsvorming waarin de cultuurautonomie werd gerealiseerd. Voor Brusselse Vlamingen ontstond een heel nieuwe structuur waarbij de Nederlandse Cultuurcommissie van de Brusselse Agglomeratieraad (NCC) ontstond. Over de ontstaansgeschiedenis van deze instelling zullen wij niet uitweiden. Het was belangrijk dat de grondwettelijke bevoegdheden van de NCC op sociaal-cultureel vlak heel ruim waren. Bijgevolg zat de NCC meteen in het vaarwater van het CCC. Volgens de statuten moest het CCC immers het Nederlandstalige cultuurleven in de hoofdstad bevorderen. Als overheidsorgaan had de NCC nu veel meer middelen en basis dan het CCC. Het is dan niet verwonderlijk dat er stemmen opgingen om het CCC te laten verdwijnen.

Dat gold niet alleen voor het CCC, ook andere organisaties werden met dezelfde problematiek geconfronteerd. Ook het Vlaamse Onderwijscentrum (VOC), de Agglomeratieraad voor de Nederlandstalige Brusselse Jeugd (ANBJ), de Agglomeratieraad voor het Plaatselijk Sociaal-Kultureel Werk (APSKW) hadden hetzelfde probleem. Tussen deze vier organisaties en de NCC zou ofwel een modus vivendi moeten worden gevonden, ofwel zou de NCC de verenigingen moeten opslorpen.²⁹

Om de zaken op te klaren werd vanuit het ministerie van Nederlandse Cultuur in december 1972 het initiatief genomen tot de vorming van een Werkgroep Brussel met vertegenwoordigers van de vier organisaties, de NCC en het ministerie. Begin 1973 leek er evenwel vanuit het ministerie van de Nederlandse Cultuur een negatieve houding te ontstaan tegenover het CCC. Toch was er al gauw consensus dat de vier organisaties zouden blijven bestaan en niet door de NCC werden opgeslorpt. Volgens Monteyne waren er daarvoor twee redenen. Ten eerste was er voor de organisaties veel respect vanuit alle hoeken. Het aanvoelen was dat het niet fair zou zijn om de mensen de rug toe te keren en hun vereniging zomaar op te doeken. De tweede reden lag bij de NCC. Door de truc met de vervalste FDF-Vlamingen waren slechts twee Vlaamse partijen vertegenwoordigd in de NCC. Daarom bestond de vrees dat de NCC niet als representatief zou aanzien worden en dus weinig invloedrijk zou zijn. Binnen de vzw's waren echter alle partijen vertegenwoordigd in de organen, ook de Vlaamse socialisten en liberalen. Daarom werd ervoor gekozen om de 'letterwoordenorganisaties' te laten voortbestaan.³⁰

Op 11 december 1973 ondertekenden de vier organisaties en de NCC over dit alles een protocol. De NCC zou de organisaties financieel ondersteunen en de organisaties werden ook betrokken bij de adviesorganen van de NCC. Ook de domeinen waarin de vzw's actief waren, zouden worden afgebakend. Voor het CCC werd het volgende bepaald: 'Het CCC is een dienstverlenend en cultuurbetovorderend organisme in de socio-kulturele [sic] sektor dat door de NCC kan belast worden met opdrachten.'³¹

Deze afbakening was natuurlijk heel breed. Volgens Monteyne kwam dit omdat

Maandblad uitgegeven door de V.Z.W. Contact- en Cultuurcentrum,
Martelarenplein 23 - 1000 Brussel
4de JAARGANG — Nr. 37 — januari 1974

BELGIË BELGIQUE
P. B.
Brussel X

Deze te brussel maand

A.M.V.B. 22.0481T

Deze Maand in Brussel, 1974 (AMVB – Periodieken)

men niet goed wist wat juist met het CCC aan te vangen. De drie andere vzw's hadden duidelijke terreinen waarbinnen ze actief waren. Het CCC was eigenlijk een NCC avant la lettre geweest met een heel brede werking. Bijgevolg was de taakomschrijving van het CCC heel vaag gebleven.³² De NCC zag de taak van het CCC vooral op het vlak van dienstverlening voor plaatselijke verenigingen (drukwerk, logistieke steun,...) en de uitgave van *Deze Maand in Brussel*. De bibliotheek en de Beursschouwburg zouden van het CCC weggehaald worden, over de clubfunctie werd helemaal niet meer gesproken. Wel zou het Centrum bij het Martelaarspleinproject blijvend betrokken worden. Clem De Ridder is nooit erg gelukkig geweest met het akkoord. Hij voelde wellicht duidelijk aan dat het CCC veel aan invloed ingeboet had.

Herbeginnen met een schone lei

Voor het CCC braken nu andere tijden aan. Met de komst van de NCC was de ambitie om de hoofdrol te spelen alleszins niet meer op zijn plaats. Bovendien moest de nieuwe directeur puin ruimen na de crisis.

Dat was op de eerste plaats financieel de zaken terug op orde krijgen. Er was een put van ruim 1 miljoen frank, bovendien werd het CCC geconfronteerd met een drastische daling van de overheidssubsidies. De gevolgen laten zich raden: binnen het CCC werd fel bespaard. Het aantal personeelsleden daalde begin 1975 tot twaalf. Het CCC zou niet langer instaan voor de lokale culturele infrastructuur, dit werd een taak van de NCC. *Deze Maand in Brussel* kreeg een minder luxueuze editie en voor de dienstverlening werden voortaan duidelijke tarieven toegepast.³³

Naast de uitbouw van de lokale culturele infrastructuur werd de bibliotheek overgelaten aan de NCC. Ook de Beursschouwburg werd afgestoten. De schouwburg werd overgenomen door een nieuwe vzw: Cultureel Animatiecentrum Beursschouwburg (CACB). Die was ontstaan uit de groep jonge mensen die de laatste jaren door de instelling een nieuwe wind had laten waaien, o.a. door de organisatie van jeugdconcerten. Op 30 juni 1974 droeg het CCC het beheer over aan het CACB.³⁴

Het CCC plooidde – zoals al eerder aangehaald – helemaal terug op de dienstverlening en de publicatie van *Deze Maand in Brussel*. In zijn beginjaren bij het CCC zou Clem de Ridder maar één nieuwe functie uitbouwen. Hij hechtte veel belang aan correcte berichtgeving over Brussel. Daarom wou hij een informatiedienst binnen het CCC opzetten. Door de financiële omstandigheden zou die echter altijd een éénmansdienst blijven. De uitgave van *Dossier Brussel* was de belangrijkste activiteit van de informatiedienst. Dit maandelijkse tijdschrift verscheen voor het eerst in september 1976. Het bestond uit een verzameling gefotokopieerde artikels uit tijdschriften en kranten die over Brussel gingen. Die kopieën werden dan ingedeeld volgens thema's (cultuur, politiek, Brusselse structuren, welzijn, onderwijs, leefmilieu, economie enz.). *Dossier Brussel* was enkel verkrijgbaar via een abon-

nement. Het aantal abonnees steeg bij de jaargang in 1977 tot 405, maar zakte in 1982 ineen tot 102. De oorzaak ligt misschien bij het feit dat Brussel in 1977 voortdurend in de actualiteit stond door de Egmont-onderhandelingen. Er werd toen geopteerd voor een fusie met de Knipselkrant van de ASPKW, wat voor meer abonnementen zorgde.³⁵ In 1982 werd *Dossier Brussel* tweewekelijks. Het tijdschrift bleef verschijnen tot 1998.

Ondertussen was er ook op bestuurlijke niveau een hele ommekeer gebeurd. In september 1973 nam Hendrik Fayat ontslag als voorzitter. Hij werd opgevolgd door Willem Verougstraeten. Ook elders doken nieuwe figuren op. Het Dagelijks Bestuur van 1974 is dan ook nauwelijks te vergelijken met de Uitvoerende Commissie van enkele jaren daarvoor. Yvette Bützeler-Vanneste werd ondervoorzitter en Jozef Van Gronsvelt de afgevaardigde beheerder. Verder bestond het bestuur naast directeur De Ridder uit Marcel Boon, Willy Carlier, André Monteyne, Robert Van der Bracht en Remi Van der Kelen. Enkel de laatste twee waren bestuurders van het eerste uur. Het bestuur van het CCC bestond nog enkel uit politiek actieve Brusselse Vlamingen. Dit zou zo blijven. Het CCC was vooral gekend onder de steeds kleinere kring van Brusselse Vlamingen en zou geen nationaal prestige krijgen. Ook het feit dat de nationale politieke carrière van enkele stichters van het eerste uur voorbij was, droeg daartoe bij. Midden jaren zeventig hadden mensen als Jos De Saeger, Frans van Mechelen en Hendrik Fayat steeds minder politieke invloed.

Tegen eind 1974 was de crisis bezworen en kon opnieuw gedacht worden aan een uitbreiding van de activiteiten. In november 1974 vernam het Dagelijks Bestuur van het CCC dat de NCC de cultuurbevordering extra wou stimuleren door culturele activiteiten beter te promoten. De NCC zou deze opdracht aan het CCC toevertrouwen die hiervoor een nieuwe dienst zou oprichten. In januari 1975 ondertekenden de NCC en het CCC een overeenkomst die bepaalde dat het CCC voor rekening van de NCC de promotie van de Nederlandstalige cultuur in de Brusselse agglomeratie zou verzorgen. Hiervoor zou het CCC de Dienst voor Cultuurpromotie oprichten. Deze zou spoedig afgekort worden tot DCP. In februari 1975 stak de DCP van wal met Ivo Goris als enig personeelslid. Hij was lid van de Raad van Beheer van het CCC en nam bijgevolg hier ontslag.³⁶

De controle van de NCC op de DCP was heel strikt. De Dienst voor Cultuurpromotie werkte enkel in opdracht van de NCC. Verder was er een maandelijkse financiële controle en moest het CCC over de werkzaamheden van de DCP telkens verslag uitbrengen wanneer de NCC dit vroeg. In de praktijk functioneerde DCP als een buitendienst van de NCC en was zo eigenlijk meer een overheidsorganisatie dan een private organisatie. Ook André Monteyne ervoer dat zo. Zo was hij er zich niet meer van bewust dat het CCC eigenlijk juridisch gezien de DCP beheerde. Monteyne zei wel dat de DCP werd ondergebracht in een aparte vzw, omdat die soepeler kon-

den werken dan een overheidsdienst en bijvoorbeeld makkelijker privé-sponsors konden aanspreken. Evengoed kon de NCC een dienst voor de cultuurpromotie hebben opgericht als een eigen overheidsdienst.³⁷

De DCP werd echter wel als integraal onderdeel van het CCC beschouwd, zeker in de beginjaren. In een personeelslijst van februari 1975 staat de DCP als 'promotiedienst' vermeld op hetzelfde niveau als de andere diensten zoals de redactie van *Deze Maand in Brussel*.³⁸ De functionering van een 'semi-overheidsdienst' bleef echter voor moeilijkheden zorgen. Al in november 1975 werd een nieuwe overeenkomst getekend tussen de NCC en het CCC over de promotiedienst met duidelijkere afspraken over het overmaken van de opdrachten en de terugbetaling van kosten. Voortaan zouden enkel formeel gegeven opdrachten door het CCC worden uitgevoerd, omdat die garantie hadden dat de NCC de kosten zou dragen.³⁹ Toch bleven er problemen. Clem De Ridder vond dat Ivo Goris en de NCC niet voldoende naar hem communiceerden over de financiën. Begin 1977 volgde dan opnieuw een overleg en werd opnieuw een akkoord gesloten tussen de NCC en het CCC.⁴⁰ De concrete relatie tussen het CCC en de DCP zou echter schimmig blijven.

In de beginjaren bleef de DCP een éénmansdienst. In 1977 werd Ivo Goris vervangen door Jef Verhelst. De DCP werd ingeschakeld voor de promotie van verschillende culturele evenementen in het Brusselse en voor de promotie van initiatieven van de NCC. Ook verleende de DCP advies en steun aan allerlei culturele organisaties. In het kader van de viering van het duizendjarig bestaan van Brussel in 1979 kon de dienst in 1978 uitgebreid met enkele projectmedewerkers in het statuut van het Bijzonder Tijdelijk Kader (BTK). Verder werd ook voor de zoektocht naar sponsors voor de financiering van evenementen bij de viering van het Brussels millennium een aparte vzw opgericht die Brusselement werd gedoopt. Verder werd in 1978 de stap gezet naar de oprichting van een Theatercentrum dat theatergezelschappen op logistiek en promotioneel vlak zou bijstaan. Hiervoor werden vier BTK'ers aangeworven.⁴¹ Het Theatercentrum zou nooit echt van de grond komen en na de viering van duizend jaar Brussel verdween ook Brusselement van het voorplan.

De dienstverlening van het CCC naar de verenigingen en andere socio-culturele organisaties werd ook uitgebreid door de opstart van een drukkerij. Als een vorm van ondersteuning konden de organisaties daar voor een zacht prijsje hun drukwerk bestellen. In oktober 1976 werd een eerste maal daaraan gedacht.⁴² Tegen het eind van de jaren zeventig ontstond een volwaardig offsetatelier waar de verenigingen terecht konden. Dat was gevestigd in een huurgebouw van stad Brussel aan de Jacqmainlaan.

Wellicht deels onder impuls van de Vlaamsgezinde Clem De Ridder werd het CCC ook ingeschakeld binnen de Vlaamse Beweging in Brussel. Zo stond het CCC in voor het grootste deel van de praktische organisatie van het eerste Congres van de

Brusselse Vlamingen in 1975. Het CCC zou ook de latere congressen ondersteunen. Ook op andere vlakken kwam de CCC op voor de Brusselse Vlamingen, voornamelijk via het opvolgen en doorspelen van taalklachten. Een duidelijker vorm van daadwerkelijk politieke steun was het verzenden van verkiezingspropaganda van Vlaamse partijen aan Brusselse Vlamingen via het adresbestand van het CCC.⁴³ Ondertussen kwam van het ambitieuze Martelaarspleinproject weinig in huis. Het CCC bleef gehuisvest op het Martelaarsplein 21-23 en niet in het geplande gebouw op het Martelaarsplein 7-8. Snel opeenvolgende ministers van Cultuur en besparingen maakten dat het project in het slop raakte. Bovendien had ook de huidige locatie te maken met problemen, want er werd een stabiliteitsonderzoek overwogen⁴⁴. Nog in 1980 waren de verbouwingsplannen er, maar waren de werken nog altijd niet begonnen. De bestemde gebouwen waren ondertussen volledig verkrot en steigers moesten een volledige instorting voorkomen⁴⁵.

Op het einde van 1980 nam Clem De Ridder afscheid van het CCC. Hij wou gebruik maken van de mogelijkheid tot vervroegd pensioen en vond dat de combinatie met het voorzitterschap met het Davidsfonds te zwaar voor hem werd. Daarom verliet hij het CCC.⁴⁶

Opnieuw een crisis, opnieuw puin ruimen

Op 1 januari 1981 werd Jef Schepens directeur. Meteen werd de nieuwe directeur geconfronteerd met een problematische situatie. Door allerlei factoren verkeerde het CCC in crisis. De DCP gedroeg zich steeds meer als een afzonderlijke dienst, waar het CCC nog weinig bij te zeggen had. Zo was er een geografische scheiding. De DCP hield zeker sinds begin jaren tachtig niet meer kantoor op het Martelaarsplein, maar wel in de Naamsestraat in een gebouw van de NCC. Dit was

blijkbaar aanleiding voor de NCC om begin 1981 de volledige zelfstandigheid van de DCP te eisen. De vrees voor een volledige ontmanteling was bij het CCC groot. Verder had het CCC ook te kampen met een verouderde locatie en een versleten infrastructuur wat de kantoorapparatuur betreft. Bovendien waren de subsidies sinds 1977 onveranderd gebleven. Door de explosieve inflatie begin jaren tachtig leidde dit al snel tot financiële problemen bij het CCC.⁴⁷

Uiteindelijk zou de DCP onder het CCC blijven, maar blijkbaar was Jef Schepens niet de geschikte man om het CCC door deze crisis te loodsen, want in juni 1982 werd hij vervangen door Jan Béghin. De nieuwe directeur was een gekende naam onder de Brusselse Vlamingen. Béghin was sinds 1979 ondervoorzitter van de NCC en beleidsverantwoordelijke voor Jeugd en Sport.⁴⁸ Hij zou trouwens deze functies blijven combineren met het directeurschap van het CCC. Met de aanstelling van Béghin werd de band tussen het CCC en de NCC heel hecht, zo werd ook het wederzijdse vertrouwen hersteld. Opnieuw brak een nieuwe periode aan voor het CCC, die van consolidering na de crisis en een snelle expansie van de DCP.

Jan Béghin mocht meteen puin ruimen. Een nota van december 1982 maakt gewag van een slecht persimago, ontmoediging bij het personeel, een verstoorde bankrelatie en wantrouwige klanten. De oorzaken waren het ontslag van Schepens, een zwalpende werking door het vertrek van personeelsleden, een verouderd drukmachinepark en een financiële put van 1,5 miljoen frank. De financiële put was ontstaan door het achterblijven van subsidies in combinatie met de inflatie door de economische crisis, de sterk stijgende portkosten en de extra kosten van de overname van de drukkerij van de Vlaamse overheid.⁴⁹

De infrastructurele problemen werden in de loop van 1982 en 1983 opgelost. Zo werd het adresbestand vanaf 1983 volledig op computer verwerkt en werden

Frans Van Langendonck (uit: *Teater jaarboek voor Vlaanderen 1981-1982*, p.V) en André Monteyne (uit: *21 maanden Nederlands cultuurbeleid voor Brussel-Hoofdstad*, p.15)

Jan Béghin (uit: *BE AMVB VERZ 03*) en Willem Verougstraeten (uit: *Zedenzaak in Arensburg en andere verhalen*. Hilversum-Brussel, 1958)

de verouderde fchesystemen aan de kant geschoven. De financiële problemen bleven echter aanslepen. In het jaarverslag van 1983 moest Béghin dan ook bij het Vlaamse ministerie van Cultuur aan de alarmbel trekken met de mededeling dat het voortbestaan van het CCC was bedreigd. Doordat de subsidies nooit aangepast waren aan de index had het CCC een minderinkomst van ruim 27 miljoen frank. Bovendien was het CCC verwickeld in een proces met het stadsbestuur van Brussel, de verhuurder van de drukkerij, over achterstallige huurgelden.⁵⁰ Na de nodige saneringen en bijkomende overheidssubsidies om de schulden te delgen kon de directeur in het jaarverslag van 1984 de financiële toestand opnieuw gezond noemen. Toch bleven er problemen, want door de laattijdige uitbetalingen van de subsidies bleef de rentelast van het CCC hoog.⁵¹

Om het elan van het CCC deels op te krikken, werd besloten om *Deze Maand in Brussel* te herpositioneren. Voortaan zou de publicatie wekelijks verschijnen en heette nu logischerwijs *Deze Week in Brussel*. Op 22 januari 1985 verscheen het eerste nummer. In totaal zouden dat jaar met een gemiddelde oplage van 70.000 exemplaren in totaal 46 nummers verschijnen. De financiële toestand bleef echter weinig rooskleurig: het 'gecumuleerd tekort' van het CCC bedroeg eind 1985 ruim 1,6 miljoen.⁵²

Daarom werd naar private samenwerking gezocht. Jef Verhelst had een vriendschapsband met Rik De Nolf. Die laatste was één van de bezielers van het uitgeversbedrijf Roularta, dat toen voor een groot stuk van Vlaanderen het huis-aan-huisblad *De Streekkrant* publiceerde. Roularta wou de activiteiten van *De Streekkrant* uitbreiden met een Brusselse editie. Maar het uitgeversbedrijf had wel niet de intentie om een tweetalige krant op te starten, omdat dat te duur was. Daarom had Roularta de adressen nodig van de Nederlandstalige Brusselaars. Het CCC had die adressen. En zo kon Jef Verhelst beide partijen samenbrengen.

Tijdens de onderhandelingen stond het CCC wel op de redactionele vrijheid. Roularta aanvaardde dit. In augustus 1984 werd een overeenkomst gesloten. Daarin werd bepaald dat *Deze Week in Brussel* dezelfde lay-out zou krijgen als de andere edities van *De Streekkrant*. Roularta zou de reclameregie doen en al de productiekosten op zich nemen. Het CCC stelde het adressenbestand ter beschikking en kreeg de redactionele vrijheid over enkele pagina's van de krant. De verzendingskosten werden door beide partijen gedeeld.⁵³

Overvleugeling door de DCP

In de jaren tachtig werd de DCP steeds belangrijker en begon onafhankelijker van het CCC te werken. Het feit dat de DCP en het CCC niet in hetzelfde gebouw zaten, speelde hierin zeker een rol. Maar het CCC liet ook die vrijheid toe, want de persoonlijke relaties tussen Jan Béghin en Jef Verhelst waren naar verluidt uitstekend. Het CCC plooidde zich terug op haar kernactiviteiten: de uitgave van *Deze Week in*

Brussel, het adressenbeheer en de drukkerij. Daarvoor had zij vijftien personeelsleden in dienst. Er lijkt ook minder ambitie te zijn binnen het CCC. Het Dagelijks Bestuur verdween in 1984 en de vergaderingen van de Raad van Beheer werden minder frequent. De drukke activiteiten van de CCC-directeur in de NCC verhinderden wellicht een expansie van de organisatie.

De groeiende onafhankelijkheid blijkt ook uit het feit dat gedurende een lange tijd in de jaren tachtig de DCP niet vermeld werd in de jaarverslagen van het CCC. Pas vanaf 1988 dook de DCP weer op. Dit betekende niet dat het CCC en de DCP volledig los van elkaar werkten. Zo zetelde Jef Verhelst ook in de redactieraad van *Deze Week in Brussel*.

De DCP zou een hele waaier van activiteiten ontwikkelen rond de promotie en ondersteuning van de Vlaamse socio-culturele organisaties in Brussel. Deze diensten werden nog uitgebreid met de overname van de Dienst ter Bevordering van de Uitstraling in Brussel (DTB). Deze organisatie hield zich bezig met toeristische promotie, de organisatie van animatieactiviteiten en het opzetten van tentoonstellingen. Ook toeristische rondleidingen in de hoofdstad maakten deel uit van het werkerrein van de DTB. In 1986 werd de DTB samen met haar vier personeelsleden geïntegreerd in de DCP. Dit leidde ertoe dat de DCP rond 1987 meer dan vijftien medewerkers telde die tal van activiteiten ondernamen: promotie van culturele activiteiten, sponsorwerving, ondersteuning bij de uitgave van drukwerk, het opzetten van tentoonstellingen, toeristische promotie, organisatie van gidstochten en verder logistieke steun aan tal van socio-culturele initiatieven. Ook kon de DCP vrijer werken ten opzichte van de NCC en was een toestemming niet meer nodig om activiteiten op te zetten.

Verder speelde de DCP ook een adviserende rol door de betrokkenheid in adviesraden van de NCC en het zetelen van een aantal medewerkers in de beheerraden van andere Brusselse organisaties. Meestal liepen al die activiteiten door elkaar: voor een zelfde vereniging werd aan sponsorwerving gedaan, werd promotie gevoerd en werd advies en logistieke ondersteuning gegeven.

Samensmelting met de DCP

Op 1 maart 1988 nam Jan Béghin ontslag als directeur van het CCC. Hij werd voorzitter van de NCC. De Raad van Beheer benoemde Jef Verhelst als waarnemend directeur. Deze situatie zou duren tot begin 1990, waarna Verhelst effectief tot directeur werd aangesteld. Door het feit dat DCP en CCC onder dezelfde leiding stonden, groeiden beide organisaties nu onvermijdelijk naar elkaar toe en smolten samen. Als voorzitter van het CCC werd Willem Verougstraeten opgevolgd door Julot Maja in 1992.⁵⁴ In 1990 werden de CCC-diensten die gehuisvest waren aan de Naamsestraat geconfronteerd met de afbraak van hun pand. Zij verhuisden het jaar daarop naar de Hamerstraat. Toen in 1994 ook de kantoren op het Martelaarsplein moesten verlaten worden, werd besloten om alle onderdelen van het CCC onder

te brengen in een pand in de Vooruitgangsstraat in Schaarbeek. Vanaf 1994 was het CCC daar gevestigd.⁵⁵

In de jaren negentig bleef de werking van het CCC gelijkaardig aan de activiteiten in de jaren tachtig. Wel werd het toeristische luik van de werking belangrijker, met stelselmatige opvoer van de toeristische rondleidingen. Zo was er de jaarlijkse medewerking aan de Brusseldag van de VTB-VAB. Ook de promotie van Brussel naar Vlaanderen werd nu een actiepunt, met bijvoorbeeld de opzet van de rondreis-tentoonstelling 'Brussel in het oog, in het hart'. Een nieuwigheid in die jaren was ook dat de DCP steeds meer de vormgeving van het drukwerk voor haar rekening nam. Ook de lay-out van *Deze Week in Brussel* zou opgefrist worden. De drukkerij en de adresdienst verzorgde nog steeds dezelfde service.

Abrupt einde

Het einde van het CCC kwam vrij plots in 1998. Omstreeks 1997 leefde bij het kabinet van Vlaamse minister van Brusselse Aangelegenheden Brigitte Grouwels het idee dat *Deze Week in Brussel* te veel een cultuurkrant was. Men wou het geheel laten uitgroeien tot een volwaardige stadskrant. Het CCC kreeg dan een jaar de tijd om dit verwezenlijken. Maar het resultaat was niet naar behoren en men besliste om een afzonderlijke vzw op te richten, de Stadskrant vzw, die de krant voortaan zou uitgeven. De reactie van de Raad van Beheer van het CCC was furieus. Vooral bij de voorzitter leefde de gedachte 'Willen jullie onze krant afpakken, pak dan maar alles af'. Het CCC was zinnens om zichzelf op te heffen. Geschrokken van de reactie werd besloten dat de Stadskrant een deel van het personeel van het CCC zou overnemen. Zo ontstond binnen de Stadskrant een afdeling publicatie en een afdeling CCC. Die laatste was al een serieuze afslanking van het 'vorige' CCC, want de drukkerij en de verzendingsdienst vielen uit de boot. Oorspronkelijk zou de Vlaamse Gemeenschapscommissie deze taken op zich nemen, maar dit is nooit gebeurd. Hierdoor geraakten enkele kleinere Brusselse verenigingen in moeilijkheden om aan goedkoop promotiemateriaal te geraken.

De Algemene Vergadering van het CCC besliste op 24 juni 1999 met 18 ja-stemmen en 5 nee-stemmen om de vzw Contact- en Cultuurcentrum op te heffen. Om de overgang goed te laten verlopen was al op 30 november 1998 met de Stadskrant vzw een overeenkomst gesloten in verband met de overname.⁵⁶

Uiteindelijk wou De Stadskrant ook af van de oude CCC-cel. Daarom werd deze oude cel in juni 2000 omgedoopt in een nieuwe organisatie, namelijk Onthaal en Promotie Brussel vzw (OPB). De hoofdtaak van OPB is de promotie van Brussel naar de rest naar Vlaanderen toe. Ook een onthaal- en informatiefunctie speelt een belangrijke rol. De logistieke steun en promotie van culturele activiteiten bestaat nog, maar is veel minder belangrijk dan vroeger.

De Stadskrant zou op 2 december 1998 het eerste nummer van *Brussel Deze Week* uitgeven als opvolger van *Deze Week in Brussel*. Later werd de naam van de vzw

ook veranderd naar Brussel Deze Week vzw. De krant verschijnt tot op de dag van vandaag. Maar zowel deze organisatie als OPB behoren niet meer tot het verhaal van het CCC.

¹ Dit artikel is een bewerking van een deel van de inleiding van mijn verhandeling *Inventaris van het archief van het Contact- en Cultuurcentrum (1966-1998)*. Deze verhandeling kwam tot stand bij een stage bij het AMVB in het kader van de opleiding Master na Master in de Archivistiek, Erfgoedbeheer en Hedendaags Documentenbeheer.

² DE METSENAERE (Machteld) (red.). 'Brussel'. In: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Tiel, 1998, p. 622-652

³ *Ibidem*

⁴ *Ibidem*

⁵ FAYAT (Hendrik). *Volharding, memoires van een Brusselse Vlaming III*. Antwerpen, 1988.

⁶ Interview met André Monteyne, 18 mei 2006.

⁷ AMVB - Archiefdocumentatie Contact- en Cultuurcentrum, Nota van R. Van der Kelen aan Jef Ruyschaert over een gesprek met de Brusselse schepenen De Rons, 1963. Uiteenzetting over historiek van het CCC door Albert Van Houtte, voorzitter VIRA, 1966. Nota over de historiek van het Contact en Cultuurcentrum, [na maart 1967]. Brief van J. Ruyschaert aan Leo Cappuyns, 3 mei 1970. De andere organisaties waren de Kultuurraad voor Vlaanderen, de Vereniging voor Beschaafde Omgangstaal, de Nederlandse Vereniging en Stichting Lodewijk De Raet.

⁸ AMVB - Archiefdocumentatie Contact- en Cultuurcentrum, Toespraak van Karel Gryseels op Algemene Vergadering van 5 mei 1970.

⁹ AMVB - Archiefdocumentatie Contact- en Cultuurcentrum, Lijst met uitnodigingen voor de vergadering van 16 februari 1965. Verslag van de vergadering van 23 juni 1965. Toespraak van Karel Gryseels op Algemene Vergadering van 5 mei 1970.

¹⁰ AMVB - Archiefdocumentatie Contact- en Cultuurcentrum, Verslag van de vergadering van zakenmannen en andere personen over Vlaams tehuis van 14 oktober 1965. Verslag van de vergadering van de werkgroep, 18 november 1965. Verslag van de vergadering van de werkgroep van 18 december 1965. Er werd volop gespeculeerd over mogelijke locaties, onder andere de Brigittienkapel en de Alhambraschouwburg werden aangehaald.

¹¹ FAYAT (Hendrik). *Op. cit.* p. 118.

¹² Archief Theodoor Vogelaar, Notulen van de stichtingsvergadering van 9 mei 1966. Vanaf 1971 duikt evenwel de afkorting CCC op, die tot het einde gebruikt werd. Andere voorstellen waren Broeksele, Cultuurcentrum Jacob van Maerlandt en De Koepel.

¹³ Archief Theodoor Vogelaar, Notulen van de stichtingsvergadering van 9 mei 1966. De rest van de beheerders waren professor Van Bilsen (kabinetschef ministerie van Buitenlandse Zaken), Robert Van der Bracht (Davidsfonds Brussel), Emile a Campo (Nederlandse Club), Leon Cappuyns (vice-gouverneur Brabant), professor Coppieiers (directeur-generaal Koninklijk Instituut voor Internationale Betrekkingen), Johan Flerackers (kabinetschef ministerie van Nederlandse Cultuur), Guido van Gheluwe (algemeen secretaris van de Economische Raad van Vlaanderen), Karel Gryseels (afgevaardigd-beheerder BGJG), Albert van Houtte (voorzitter VIRA), Albert Maertens (directeur van Het Laatste Nieuws), Lieven De Maesschalck (Vlaamse Club), Paul Van den Bussche (directeur-generaal BRT), Frans Wildiers (Vlaams Economisch Verbond) en Désiré Winderickx (Moderne Bibliotheek).

¹⁴ FAYAT (Hendrik). *Op. cit.* p.119-120.

¹⁵ Archief Theodoor Vogelaar, Notulen van de Uitvoerende Commissie op 6 november 1967. Notulen van de Raad van Beheer op 15 december 1969.

¹⁶ Archief Theodoor Vogelaar, Notulen van de Raad van Beheer op 12 januari 1970.

¹⁷ Archief Theodoor Vogelaar, Nota van Karel Gryseels aan Raad van Beheer met werkprogramma, 1970.

¹⁸ AMVB - Archiefdocumentatie, Toespraak van minister Van Mechelen en van afgevaardigd beheerder Gryseels op Algemene Vergadering op 5 mei 1970. Verslag van Johan Verhulst van de Algemene Vergadering op 5 mei 1970. De eigenlijke notulen van de Algemene Vergadering werden niet gevonden.

¹⁹ Archief Theodoor Vogelaar, Notulen van de Raad van Beheer op 1 februari 1971.

²⁰ *Deze Maand in Brussel*, 1 januari 1971, p. 1-11.

²¹ FAYAT (Hendrik). *Op. cit.* p. 121.

²² Archief van Rik Coolen, doos 21, Notulen van de Algemene Vergadering van 26 juni 1972. VNR 525, Notulen van de Raad van Beheer op 9 november 1971. WAMBACQ (Johan). *Twintig jaar Beursschouwburg, een groepsportret* (1965-1985). Brussel, 1985, p. 23.

²³ Archief Theodoor Vogelaar, Notulen van de Raad van Beheer op 27 mei 1971. Notulen van de Raad van Beheer op 9 november 1971. Archief Rik Coolen, doos 21, Notulen van de Algemene Vergadering op 26 juni 1972. Notulen van het Dagelijks Bestuur op 11 december 1973.

²⁴ Archief Theodoor Vogelaar, Notulen van de Uitvoerende Commissie op 9 december 1966. WAMBACQ (Johan). *Op. cit.* p. 22-27.

²⁵ Archief Theodoor Vogelaar, Notulen van Raad van Beheer 27 mei 1971.

²⁶ Archief Rik Coolen, doos 21, Notulen van de Algemene Vergadering op 26 juni 1972.

²⁷ FAYAT (Hendrik). *Op. cit.* p. 124-125. Noodgedwongen is deze passage volledig gebaseerd op de memoires van Hendrik Fayat. De notulen van rond die tijd waren tijdens mijn stage nog niet overgedragen aan het AMVB en werden dus niet teruggevonden. In september 1975 werd wel op de Raad van Beheer op de affaire teruggekeken. Het financieel wanbeheer van Karel Gryseels zou op het volgende neergekomen hebben. Omdat hij wilde genieten van een voordeel bij zijn latere pensioen, zou hij zichzelf geen loon hebben laten uitbetalen door het CCC. Om zelf toch geld te puren uit zijn dagtaak, zou hij vervalste facturen in zijn voordeel hebben laten uitschrijven aan het CCC. Die facturen zou Gryseels dan geïnd hebben voor zijn eigen rekening. Uiteraard is dit de versie van de Raad van Beheer van het CCC en kan die van de werkelijkheid verschillen. Wellicht speelde ook een tegenstelling tussen de vrijzinnige Fayat en de CVP'er Gryseels mee. Archief Rik Bonnijns, Notulen van de Raad van Beheer op 23 september 1975.

²⁸ FAYAT (Hendrik). *Op. cit.* 125. DURNEZ (Gaston). 'de Ridder, Clem'. In: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Tielt, 1998, p. 2609-2611.

²⁹ PARMENTIER (Sabine). *Vereniging en identiteit. De opbouw van Nederlandstalig sociaal-cultureel netwerk. Taal en Sociale Integratie 10*. Brussel, 1988, p. 81-83, 97-98, 134-135.

³⁰ FAYAT (Hendrik). *Op. cit.* p. 127. Interview met André Monteyne, 18 mei 2006.

³¹ Archief CCC, nr. 9 'Protocol betreffende de onderling betrekkingen en de werking van de NCC, het CCC, het VOC, de ANBJ en de ASPKW', 1973.

³² Interview met André Monteyne, 18 mei 2006.

³³ Archief Rik Coolen, doos 21, Notulen van de Algemene Vergadering op 11 december 1973. Notulen van Raad van Beheer op 4 juni 1974. Personeelslijst op 1 februari 1975.

³⁴ WAMBACQ (Johan). *Op. cit.* p. 23 en 29. Archief Rik Coolen, doos 21, Notulen van het Dagelijks Bestuur op 24 januari 1974.

³⁵ Archief Rik Bonnijns, Notulen Raad van Beheer op 29 oktober 1981.

³⁶ Archief CCC nr. 13. Overeenkomst tussen de NCC en de CCC over de DCP, [1990]. In de overeenkomst staan ook vroegere bepalingen aangegeven. Archief Rik Coolen, doos 21, Notulen Raad van Beheer op 11 februari 1975.

³⁷ Interview met André Monteyne, 18 mei 2006

³⁸ Archief Rik Coolen, doos 21, Personeelslijst CCC, 1975.

³⁹ Archief Rik Coolen, doos 21, Verslag van Dagelijks Bestuur van 24 november 1975.

⁴⁰ Archief Rik Coolen, doos 21, Verslag van Raad van Beheer van 14 december 1976. Verslag van Raad van Beheer van 21 februari 1977.

⁴¹ Archief CCC, nr. 169, Jaarverslag van DCP, 1978.

⁴² Archief Rik Coolen, doos 21, Notulen van de Raad van Beheer van 14 oktober 1976.

⁴³ Archief Rik Coolen, doos 21, Notulen van het Dagelijks Bestuur van 27 april 1976.

⁴⁴ Archief Rik Coolen, doos 21, Notulen van het Dagelijks Bestuur van 12 november 1974.

⁴⁵ Archief CCC, nr. 55. Dossier betreffende de pensionering van directeur De Ridder, [1980].

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Archief Rik Bonnijns, Notulen van de Raad van Beheer van 5 mei 1981.

⁴⁸ WOUTERS (Nico). 'Béghin, Jan'. In: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Tielt, 1998, p. 426.

⁴⁹ Archief Rik Bonnijns, Notulen van de Raad van Beheer van 1 december 1981.

⁵⁰ Archief CCC, nr. 23, Jaarverslag, 1983.

⁵¹ Archief CCC, nr. 24, Jaarverslag, 1984.

⁵² Archief CCC, nr. 25, Jaarverslag, 1985.

⁵³ Archief Rik Bonnijns, Overeenkomst betreffende Deze Week in Brussel, 1984.

⁵⁴ Archief Rik Bonnijns, Notulen Raad van Beheer, 26 mei 1992.

⁵⁵ Archief CCC, nr. 30. Jaarverslag, 1992.

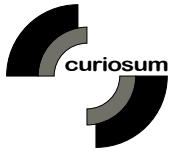
⁵⁶ *Belgisch Staatsblad*, 23 december 1999, nr. 018291.

DENDERMONDSE AARDE

Patricia Quintens

Soms vraag je je af hoe een voorwerp in de collectie van het AMVB is terecht gekomen. Deze vraag stel ik mij al zo'n zestien jaar, telkens ik het kistje met Dendermondse aarde zie. Een antwoord komt er eindelijk bij het schrijven van dit artikel.

Naar aanleiding van de oprichting van het AMVB zocht de toenmalige conservator van het AMVB, Yvo J.D. Peeters, naar voorwerpen met betrekking tot Brussel om het Vlaams Museum aan te kleden. Zo vond hij een aantal voorwerpen van de Dendermondse Vriendenkring te Brussel in het Stedelijk Museum 'Oude Vleeshalle' van Dendermonde. Deze voorwerpen waren aan het stedelijk museum geschonken door het toen nog in leven zijnde oud-lid van de vriendenkring Benoit De Vries (Dendermonde, 5 juli 1885 – Machelen, 29 mei 1980), tevens laatste voorzitter. Dit voorwerp werd samen met een vlag in bruikleen gegeven aan het AMVB voor een periode van 10 jaar. Die periode wordt sinds 1980 telkens verlengd voor een zelfde periode van 10 jaar.

Het gaat om een houten kistje in de vorm van twee op elkaar geplaatste afgeknotte piramides waarvan de zijanten versierd zijn met een ijzeren beslag. Het geheel rust op vier decoratieve pootjes in de vorm van klauwen. Boven op het deksel prijkt een afbeelding van een paard met vier kinderen op de rug. Het is een bronzen reliëf van het Ros Beiaard en de vier heemskinderen. Aan de voorzijde prijken de letters D V K: Dendermondse Vrienden Kring. Volgens een brief uit het bruikleendossier (1979) gaat het om 'een houten urne met op het deksel een bronzen Ros Beiaard en (geschreven) op een opgeplakt etiket: Dendermondse Grond 1952'. Het etiket is ondertussen verdwenen, een klein spoor op de urne verraad de plaats waar het eventueel gestaan zou kunnen hebben. Het kistje heeft een sleutelgat, maar of de bijpassende sleutel ook nog bestaat weten we niet. De urne kan dus niet worden geopend, maar de inhoud is ondertussen zo droog en zo fijn als stof geworden dat de Dendermondse aarde tussen de spleten doorsijpelt.

Over de Dendermondse Vriendenkring is nog niet zoveel geweten. Volgens de vlag werd de vriendenkring opgericht in 1921. Op 26 februari 1954 verkreeg de Vriendenkring de titel van Koninklijke Vereniging van de koning 'als beloning voor al hetgeen hij gedurende ongeveer drie-en-dertig jaar gepresteerd heeft'. De leden werden hiervoor op zondag 27 juni 1954 plechtig ontvangen door het stadsbestuur van Dendermonde.

In 1961 bestond de vereniging veertig jaar. Voor die gelegenheid schonken zij aan de stad Dendermonde een groot Ros Beiaardbeeld in bas-reliëf van de hand van Dendermondenaar Alfred Courtens alsook een borstbeeld in bas-reliëf van Emanuel Hiel, van de hand van Hendrik Gijssels, tevens de eerste voorzitter van de vereniging. Wanneer de vereniging ophield te bestaan, is niet geweten. Het moet ergens in de jaren zestig zijn geweest. Doodgebloed? Te weinig leden? Verder onderzoek zal dat uitwijzen.

Een urne met aarde, een potje met zand, een lade vol schelpen, een album met foto's, geluidsfragmenten, en noem maar op, allemaal getuigenissen van een verleden. Reminiscenties, herinneringen, verhalen van een plaats die we achterlaten om ergens anders een nieuw leven te beginnen. Plaatsen die we hebben bezocht, getuigenissen van gebeurtenissen. Zo ook deze urne met Dendermondse aarde.

MAGISTER DIXIT...

EEN EEUW PROTESTANTS NEDERLANDSTALIG LAGER ONDERWIJS IN BRUSSEL (1830-1930)

DEEL 2

Guy Liagre¹

Dit is het tweede deel van een artikel over het protestants Nederlandstalig lager onderwijs in Brussel de eerste eeuw na de onafhankelijkheid.² De auteur publiceerde reeds in *Eigen Schoon en De Brabander* drie artikelen over de evolutie van het Nederlandstalig protestantisme in Vlaams-Brabant van de 16^e tot de 19^e eeuw.³ In het eerste deel behandelt de auteur uitgebreid de oprichting van een eerste school te Brussel. Deze bijdrage bespreekt de andere scholen te Brussel.

2. EEN TWEEDE SCHOOL IN BRUSSEL (1857-1864)

In 1857 ziet een tweede Nederlandstalige protestantse lagere school in Brussel het levenslicht. Vooraleer kort de historiek te traceren, vertellen we eerst iets over de kerkelijke achtergrond.

De Belgische Christelijke Zendingkerk

Met de steun van de *Société biblique britannique et étrangère* richtten enkele protestanten in 1837 een vereniging voor bijbelverspreiding op. Colporteurs en evangelisten brengen mensen bijeen die de bijbelse boodschap willen ontdekken. Ze vormen overal in het land kleine (geloofs)gemeenschappen. Met de hulp van predikanten en leken uit het buitenland organiseert men systematisch evangelisatiearbeid, waarin de oprichting van lagere scholen een sleutelrol vervult. In een tijd waarin het onderwijs vrijwel niet bestaat richt het genootschap 25 scholen op. Veelal liggen ze aan de basis van nieuwe kerken. In 1849 voegt het *Comité van het Belgische Evangelische Genootschap (Comité de la Société évangélique belge)* aan zijn naam *Belgische Christelijke Zendingkerk (Eglise chrétienne missionnaire belge)* toe. Zo wil men duidelijk aangeven dat men een protestantse Kerk wil ontwikkelen die christelijk, missionair en nationaal is. Om haar nauwe verbondenheid met de Reformatie van de 19e eeuw tot uitdrukking te brengen, neemt de *Belgische Christelijke Zendingkerk* in 1862 de geloofsbelijdenis van Guido de Bres aan. Die verwerpt uitdrukkelijk alles wat de inmenging van de burgerlijke overheid in geloofszaken goedkeurt (artikel XXXVI). Vijftig jaar na haar ontstaan telt de *Belgische Christelijke Zendingkerk* 35 plaatselijke kerken en ongeveer 7.000 leden, meestal laaggeschoolden.⁴ We vermelden ook het belang van de *Belgische Christelijke Zendingkerk* voor de protestantse pers. Vanaf 1850 verschijnt het halfmaandelijkse (en meermaals in de voetnoten vermelde) tijdschrift *Le Chrétien belge*.

4
Instructie voor het Hoofd
der Nederlandsche Christelijke School voor Lager en Meer-
Uitgebreid-Lager Onderwijs te Brussel

Art. 1.

aan het Hoofd der School is opgedragen de leiding der School met inachtneming van de bepalingen vermeld in de Statuten en het Huishoudelijk Reglement der Vereniging

Art. 2.

Bij ongesteldheid of afwezigheid van het Hoofd der School kiest een onderwijzer, door het Bestuur daartoe aangewezen, als plaatsvervanger op, totdat door het Bestuur der Vereniging anders bepaald wordt.

Gedurende de waarneming gedraagt zich de plaatsvervanger ^{naar} deze Instructie.

Art. 3.

Het Hoofd der School of bij verhindering zijn plaatsvervanger geeft van elke afwezigheid kennis aan den Voorzitter en behoeft voor elke afwezigheid uit andere oorzaak van zijne toestemming van het dagelijks bestuur bestaande uit Voorzitter, Secretaris en Penningmeester.

Art. 4.

Het Hoofd der School zorgt voor de behoorlijke reinheid, luchtverversching, verwarming en verlichting der schoolvertrekken; hij geeft last tot het doen van kleine, onmiddellijk noodige reparaties.

Eveneens zorgt hij voor het aanwezig zijn en het onderhoud van de noodige schoolmaterialen, bijzonder van instrumenten, kaarten, doeken en wat verder bij het onderwijs noodig is.

Voer aanschaffing of vernieuwing der leermiddelen alsmede voor wat noodig blijft tot de verwarming,

4
Instructie voor de onderwijzers en onderwijzeressen der Nederlandsche Christelijke School voor Lager en Meer-Uitgebreid-Lager Onderwijs te Brussel.

Art. 1.

De onderwijzers en onderwijzeressen der school zijn verplicht de voorschriften van het Hoofd ten aanzien van de schoolorde en den gang van het onderwijs op te volgen.

Art. 2.

Bij ongesteldheid of afwezigheid van het Hoofd der School kiest een onderwijzer, door het Bestuur daartoe aangewezen, als plaatsvervanger op, totdat door het Bestuur der Vereniging anders bepaald wordt.

Gedurende de waarneming gedraagt de plaatsvervanger zich naar de Instructie van het Hoofd.

Art. 3.

Ieder(e) onderwijzer(es) zorgt voor reinheid en netheid in zijne (hare) klasje. Van noodige reparaties aan leer- en meubelen of schoolmeubelen wordt onmiddellijk aan het Hoofd kennis gegeven.

Art. 4.

Hij (zij) ziet toe, dat de leerlingen zijner (haar) klasje zich onthouden van hetgeen, waarmede de lokalen, meubelen of hulpmiddelen van het onderwijs beschadigd worden.

Art. 5.

De onderwijzers en onderwijzeressen moeten een kwartier vóór den schooltijd in de school tegenwoordig zijn om alles voor het onderwijs in gereedheid te brengen.

Na het eindigen van de schooltijd moeten zij in minste één van hen blijven, tot al de leerlingen vertrokken zijn.

Art. 6.

De onderwijzer(es) daartoe door het Hoofd aan-

De start van een nieuwe school

In juli 1855 vraagt de *Belgische Christelijke Zendingskerk* aan ds. A.J. van Eelde te onderzoeken of men in Brussel een Nederlandstalig evangelisatiewerk op kan starten.⁵ Op 2 december 1855 gaat hij voor in de allereerste kerkdienst van de pas opgerichte Vlaamse gemeente in de Twaalf Apostelenstraat.⁶ Een zestigtal hoorders en vijftig kinderen bezoeken de kerk. Daarom vraagt hij in 1857 aan de synode de toelating om een – tweetalige - protestantse lagere school op te richten.⁷ Op 1 oktober 1858 gaat de nieuwe en kleinschalige onderwijsinstelling, die in de eerste plaats een missionair doel dient, van start. Veel weten we niet van deze school. We hebben enkel de jaarverslagen gericht aan de *Société évangélique belge* in de archieven van de *Verenigde Protestantse Kerk in België* teruggevonden.⁸ Trots meldt het jaarverslag van het Evangelisatiegenootschap dat er in Brussel in 1858 vier lagere scholen zijn, waarvan één Nederlandstalige.

In totaal zijn twee onderwijzers en drie onderwijzeressen aan het werk.⁹ Twee jaar later moeten twee scholen echter al weer de deuren sluiten.¹⁰

De start van de Nederlandse-Franse school is heel bescheiden: volgens het eerste rapport schrijven in september 1858 slechts 7 leerlingen in.¹¹ Begin januari 1861 dienen zich 20 nieuwe leerlingen aan. De onderwijzer stuurt er onmiddellijk een zestal terug omdat ze te onregelmatig de lessen volgen.¹² Eén van hen is Joanna Sterkendries, dochter van een lid van de Vlaamse kerk. Ze komt op 24 december voor het eerst naar school komt en sluit op 26 januari al weer de boeken. Blijkens het rapport van de onderwijzer trekken sommige ouders hun kinderen ook terug uit schrik voor de revindicaties van de Roomse clerus. Ze verkiezen om ze naar een Franstalige evangelische school in de Belliardstraat te zenden. De Nederlandse onderwijzer Van Koolsbergen (die van bij aanvang de rapporten voor het evangelisatiecomité opstelt) heeft het heft in handen.¹³ Hoewel hij naar eigen zeggen slecht Frans spreekt, komt hij nochtans over van de tweetalige school die op dat moment aan de Franstalige gemeente is verbonden.¹⁴

De accommodatie

Door de ligging in de Twaalf Apostelenstraat bezoeken ook een groot aantal katholieke kinderen (50 van de 75 en 3 joodse kinderen) de school. Het gebouw laat echter veel te wensen over. Het is een oud krot, met weinig ruimte. De onderwijzer vangt de kinderen op in een klein bovenkamertje, maar ze zitten opeengehoopt en hebben aanvankelijk zelfs niets om op te zitten. In december 1859 vraagt de onderwijzer kleine banken, kapstokken en haken om de petten van de leerlingen op te hangen.¹⁵ Enkele maanden eerder is reeds een verzoek tot het bekomen van rekentafels, een kaart van Palestina en een kaart van België ingediend. Van Koolsberg zet zijn aanvraag kracht bij met de vermelding dat het precies deze vakken zijn die de kinderen kunnen helpen om de Heer te verheerlijken en om de

De leerlingen van de Nederlandse Christelijke School te Brussel, 1910

vergissingen, vooroordelen en superstities van Rome af te zweren!¹⁶ De materiële problemen nemen naarmate de tijd verstrijkt echter alleen maar toe: de banken vragen om onderhoud, het lokaal regent op meerdere plaatsen in en er is dringend een verfbest nodig. Echter het geld daartoe ontbreekt. Men gaat op zoek naar een alternatief lokaal, maar dat komt er pas op 29 januari 1861, als men een nieuw gebouw in de Blaesstraat in gebruik neemt.¹⁷

De schoolpopulatie

De verslagen aan het evangelisatiecomité geven ons een goed beeld van de schoolpopulatie. De kinderen komen overwegend uit sociaal minder gegoede milieus.

In de verslagen treft men het voorbeeld aan van twee kinderen van wie de moeder een cabaret openhoudt. Volgens Van Koolsbergen de poort van de hel!¹⁸ Vaak ontbreekt de motivatie van ouders om hun kinderen naar school te sturen, of blijven de kinderen zelf na één of twee weken al thuis. Het resultaat is een periodiek wisselende schoolpopulatie. De Nederlandse school profiteert ondertussen echter wel van de sluiting van twee Franstalige scholen. Sommige Franstalige protestantse ouders verkiezen hun kinderen in het Nederlands te laten studeren, in plaats van ze naar een niet-protestantse school te sturen. Dit stelt de onderwijzer voor extra

problemen. Blijkens het jaarverslag veroorzaakt dit taalprobleem heel wat moeilijkheden. Sommige leerlingen spreken – aldus de onderwijzer – Frans, anderen Nederlands en enkele anderen... alleen Vlaams.¹⁹ Uiteindelijk zakt het aantal leerlingen na enkele jaren terug tot om en nabij de vijftig. Een extra probleem voor de onderwijzer is dat hij simultaan – gezien de kinderen ook uit Franstalige milieus komen zelfs in twee talen – aan 50 kinderen in één klas les moet geven. Onder hen slechts 15 leerlingen die écht kunnen lezen en schrijven en daarom de bovenklas vormen. Van Koolsbergen legt, op zoek naar een oplossing, het probleem van de grote klas meermaals op tafel bij het bestuur van de *Société évangélique belge*. Zonder concreet resultaat.

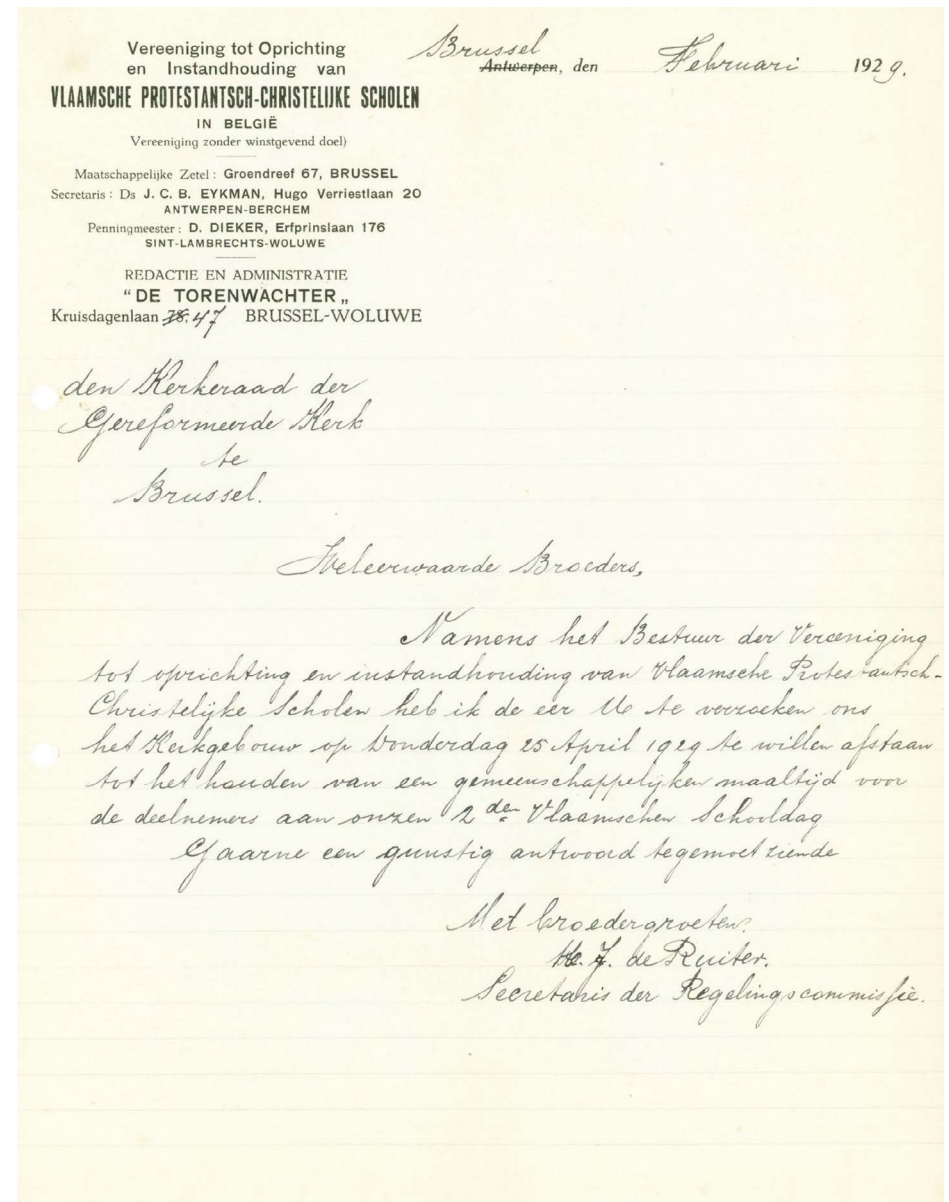
De financiën

Voortdurend kampt de school met financiële moeilijkheden. De onderwijzer moet het bestuur verzoeken om hem toch maandelijks te betalen, want de trimestriële salariering zorgt onherroepelijk voor financiële moeilijkheden.²⁰ Daar bovenop komt dat de onderwijzer in december 1860 afscheid moet nemen van zijn vrouw, die na een kortstondige ziekte overlijdt. Ze krijgt een Belgische begrafenis, wat Van Koolsbergen de opmerking ontlokt 'dat hij nu op héél bijzondere wijze aan België verbonden is'.²¹ Dat bewijst hij ook, door als eerste het idee te lanceren om alle Belgische protestantse onderwijzers eens bijeen te brengen ten einde van elkaar te leren.²²

Het schoolgeld bedraagt op trimestriële basis 69,20 frank. De leerlingen betalen, afhankelijk van de draagkracht van de ouders, tussen 0,20 en 1,50 frank per maand.²³ Arme ouders van 11 kinderen van arme ouders uit de Nederlandstalige kerk betalen niets. In de winter 1861 is er echter een 'maar': Van Koolsbergen meldt aan het bestuur dat een aantal ouders, gezien de strenge winter, niet meer in staat blijken om het schoolgeld te voldoen. Hierdoor is er zo weinig geld in kas, dat zelfs de middelen om leerboeken Frans en Nederlands aan te schaffen ontbreken.

De sluiting

Uiteindelijk moet de school vanwege gebrekkige infrastructuur, weinig bemoedigende resultaten en een tekort aan financiële middelen, op 31 december 1864 de deuren sluiten. Dat gebeurt op het moment dat een vernieuwing van het huurcontract zich opdringt. Van Koolsbergen wijst het bestuur bij die gelegenheid op enkele problemen: de muren moeten op kinderhoogte een zwarte laag verf krijgen; het dak is aan vernieuwing toe; een dakvenster is nodig om frisse lucht binnen te laten; toiletten zijn er niet, en die zijn dringend gewenst. De onderwijzer zelf klaagt ook zijn nood over het gebrek aan wooncomfort (hij woont in het pand) en het geringe salaris: om zijn gezin met vier kinderen te onderhouden staat hem welgeteld 3 frank 33 centiemen per dag ter beschikking. Onvoldoende, aldus de onfortuinlijke onderwijzer, om de hele familie van het nodige schoeisel en kleding

Brief van de Vereniging voor Vlaams Protestants-Christelijke Scholen aan de gereformeerde kerkenraad om over het kerkgebouw te kunnen beschikken, 1929

PROGRAMMA

- a. Geschiedenis der openbaring Gods tot zaligheid van zondaren.
- b. Lezen en schrijven.
- c. Rekenkunde.
- d. Nederlandsche, Fransche, Engelsche en Duitse taal.
- e. Aardrijkskunde.
- f. Geschiedenis van Noord- en Zuid-Nederland.
- g. Kerkgeschiedenis.
- h. Kennis der natuur.
- i. Teekenen.
- j. Zang.
- k. De nuttige handwerken (voor de meisjes).
- l. Gymnastie.

Jezus zeide: "Laat de kinderen tot Mij komen." Lukas 18: 16

HET SCHOOLGELD PER MAAND IS:

IN DE HOOGERE EN MIDDELSTE KLASSEN.

Voor een kind.	3 fr.
Voor twee kinderen uit hetzelfde gezin.	5 "
Voor elk kind meer " " "	1 "

IN DE LAGERE KLASSEN.

Voor een kind.	2 fr.
Voor elk kind meer uit hetzelfde gezin.	1 "

De kinderen worden toegelaten van hun 4e jaar.

HET SCHOOLBESTUUR:

De Secretaris,
P. J. PLUGGE.

De Voorzitter,
O. GEERLING.

DE HOOFDONDERWIJZER,
J. CHRISPEELS.

PROGRAMME

- a. La religion selon l'Écriture Sainte.
- b. La lecture et l'écriture.
- c. L'arithmétique.
- d. Les langues néerlandaise, française, anglaise et allemande.
- e. La géographie.
- f. L'histoire de Belgique et de Hollande.
- g. L'histoire de l'Église.
- h. Notions d'histoire naturelle et de physique.
- i. Le dessin.
- j. Le chant.
- k. Les travaux à l'aiguille.
- l. La gymnastique.

La crainte de l'Éternel est le principal point de la science. Proverbes 1: 7.

LA RÉTRIBUTION MENSUELLE EST FIXÉE COMME SUIT:

CLASSES SUPÉRIEURES ET MOYENNES

Un élève	3 fr.
Deux élèves d'une même famille	5 "
Pour chaque élève en plus.	1 "

CLASSES INFÉRIEURES

Un élève	2 fr.
Pour chaque élève en plus d'une même famille	1 "

Les enfants sont admis dès l'âge de 4 ans.

LA COMMISSION:

Le Secrétaire,
P. J. PLUGGE.

Le Président,
O. GEERLING.

L'INSTITUTEUR EN CHEF,
J. CHRISPEELS.

te voorzien. Bovendien is er in het huis (waarin zes mensen wonen en gemiddeld zestig kinderen per dag de lessen volgen), geen druppel water voorhanden! Voor Van Koolsbergens verzoek om in een buurpand een kamer mét water te huren, is er echter geen geld voorhanden. Met als resultaat dat zijn vrouw voor iedere emmer water van de goede wil van de burens afhankelijk is... Stadswater is er immers wel, maar de meeste huizen zijn in die periode nog niet op het waternet aangesloten.²⁴

De financiële problemen treffen in die periode overigens niet alleen de Nederlandstalige Brusselse school. Het jaarverslag 1861-1862 maakt al melding van een algehele vermindering van het protestantse onderwijsaanbod. Meerdere scholen onder andere in Brussel (2) en Gent (1) moeten de deuren sluiten. Van Koolsbergen maakt van de gelegenheid gebruik om het materiaal dat in Gent niet meer gebruikt is op te vragen voor de school in Brussel, maar kort daarna zal ook zij de deuren sluiten.²⁵

Achteraf blijkt het nut van de Brusselse school voor de evangelisatie gering. De gemeente zal er voor de ledenaangroei – dat is het initiële doel – nooit vruchten van plukken.²⁶

3. EEN SCHOOL IN ETTERBEEK (1899 – HEDEN)

De stichting

Vier jaar na de sluiting van de eerst vernoemde Brusselse lagere school, stichten op 24 januari 1899 een aantal leden van de ondertussen in 1894 geconstitueerde *Gereformeerde Kerk van Brussel* een *Vereniging tot stichting en instandhouding ener christelijke school te Brussel*.²⁷ Initiatiefnemer is de gereformeerde predikant ds. J.H.M.G. Wolf.²⁸ Het doel van zijn actie is duidelijk:

Het is een plicht voor Christenouders hunne kinderen te zenden naar eene school, waar het onderwijs zich regelt naar Gods ordinantiën; ze naar de catechisatie zenden is niet voldoende. De school moet het kind vormen voor den strijd om het bestaan, maar ook bekwamen voor den strijd voor Koning Jezus.

De eerste statuten van de vereniging dateren van 13 maart 1899. In de oprichtingsvergadering (24 januari 1899) kiest men als bestuur de heren ds. J.H.M.G. Wolf (Voorzitter); J. van Oordt (secretaris); K. Tensen en J.W. Baureijs, allen leden van de gereformeerde kerk. Op 13 maart vervoegt ook W. van Deth als penningmeester de rangen.²⁹ Het is het enige Nederlandstalige protestantse schoolinitiatief uit de in dit artikel besproken periode, dat tot op heden heeft standgehouden. De school is nog steeds gevestigd aan de d'Oultremontstraat, in de omgeving van het Jubelpark.

Het statuut van de school

Hoewel de school aanvankelijk (zoals de vroegere hervormde school) rechtstreeks onder het gezag van de gereformeerde kerkenraad staat, voelt men snel dat dit gezien de kleine kring gereformeerden op lange termijn niet vol te houden is. Een statutenwijziging van 21 oktober 1902 heft deze bepaling op, waarmee het strikt gereformeerde confessionele karakter aan de school al na drie jaar verdwijnt. Althans ten dele. Is het toezicht van de kerkenraad voortaan verleden tijd, dit neemt niet weg dat een bepaling nog steeds voorziet:

De grondslag van de Vereeniging en van de van haar uitgaande stichting is de Heilige Schrift, naar de verklaring van de Belijdenis, opgesteld door Guido de Brès (uitgenomen de derde zin van art. 36) of van de met haar overeenstemmende Gereformeerde belijdenisschriften. (Artikel 2).

Daar precies dit belijdenisgeschrift inzet van de voorafgaande kerkscheuring is geweest, houdt het bestuur hiermee impliciet de deur voor de aanwezigheid van andere protestantse gelovigen gesloten. Pas na een levendige discussie valt in 1918 het besluit om de clausule volledig te laten vallen en het bestuurslidmaatschap open te gooien voor alle protestanten. De eerste die na dit besluit op 19 juni 1918 de bestuursgelederen komt versterken is Felix Chrispeels, evangelist en voorganger van de protestantse Silogemeenschap aan de Antwerpse Steenweg in Laken. Silogemeente en Siloschool zullen trouwens altijd goede relaties met deze school blijven onderhouden. Na Chrispeels heeft ook J. Lissenbe (1927-1929) van de Siloschool zitting in het schoolbestuur. De hervormde dominee ds. Willem Hoek doet in 1921 zijn intrede in het bestuur. De latere directeur van de school, P. Neven (schoolhoofd van 1916 tot 1951) zal zijnerzijds participeren in het Siloschoolbestuur (*ut supra*). Even lijkt het er op dat de school een heel andere koers gaat varen, want in de jaren 1922 neemt men vanuit Berlijn stappen om er een Hollands-Duitse school van te maken.³¹ Een gesprek met de Duitse gezant in Brussel smooit dit voorstel echter in de kiem en lost het probleem op.

In de jaren 1927-1928 ontstaat over de samenstelling van het bestuur nogmaals discussie. Men wenst het aantal bestuursleden uit te breiden tot zeven, met de bepaling dat vier ervan moeten behoren tot de gereformeerde kerk. De leden van de hervormde kerk betreuren dit, en de vrees dat ze hiermee steeds in een minderheidspositie zullen verkeren geeft aanleiding tot een meningsverschil dat zelfs in Nederland de gemoederen beroert. De voorzitter van de *Vereniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs in Nederland* treedt hierbij als bemiddelaar op. Uiteindelijk neemt men het voorstel aan, en kunnen de nieuwe statuten zo worden gestemd. Op 21 maart 1929 neemt de vereniging definitief de naam *Prinses Juliana* aan.

De Prinses Julianaschool te Etterbeek

Het leerlingenaantal

Het aantal leerlingen neemt na de stichting tot 1930 gestaag toe. Begint de school op 10 september 1901 met slechts 15 leerlingen, in 1912 loopt dit aantal al op tot 53 (uit 26 gezinnen). Hiertoe is een statutenwijziging nodig die het bestuur op 8 juli 1908 doorvoert. Ze kondigt de ontheffing voor niet-gereformeerde leerlingen aan, van de verplichting tot het bijwonen van het onderwijs in de bijbelse- en kerkgeschiedenis. Het bestuur neemt hierbij de naam *Nederlandsche Christelijke School voor Lager en Meer Uitgebreid-Lager Onderwijs te Brussel* aan. Het venster staat voortaan op een kier voor leerlingen van de verschillende protestantse kerken. Gerichte acties wijzen de ouders die lid zijn van de protestantse kerken op de plicht om hun kinderen naar deze school te sturen. Volgens ds. Wolf kan in 1907 het aantal leerlingen *in plaats van een 35 tal gemakkelijk een 70 tal of meer zijn. Maar er is geen hart voor. Men ziet de dingen aan, klaagt zoo nu en dan een klacht over de lauwhoed der Protestanten in België en zendt zijn kinderen niet naar de Christelijke School, maar naar de neutrale. (...) Bij goede samenwerking zouden de gezamenlijke Protestanten in Brussel haast een eigen Athene kunnen hebben. Maar hoe zullen we daartoe komen, alle er geen hart is voor het christelijk onderwijs onder jonge kinderen?*³²

Men kiest na 1911, ten einde subsidie uit Nederland te kunnen ontvangen (*ut infra*), resoluut voor een christelijke school die voldoet aan een breder kring van belijders dan juist die van gereformeerde confes-

sie. Eene school namelijk die zonder bepaald de Gereformeerde Belijdenis tot grondslag van haren arbeid te leggen, bij haar onderwijs met den Christus der Schriften rekt.

Tijdens de oorlogsjaren daalt de schoolbevolking door de uittocht van Nederlanders uit België tot een historisch dieptepunt (13), om daarna weer gestaag toe te nemen tot 156 in 1929.³³ In dat jaarverslag merkt men op dat het aantal aanvragen om niet-Nederlandse kinderen aan te nemen langzaam afneemt. Ook de mutaties (ouders die verhuizen onder andere plaatsen) stellen problemen. Die oorlogsjaren vormen uiteraard een verhaal apart. Bij het uitbreken van de oorlog viert de school in 1914 haar 12,5-jarig jubileum. In zijn toespraak onderstreept J.A. Bax, voorzitter van het schoolbestuur van 1909 tot 1915, het gebrek aan belangstelling van sommige Nederlanders voor de school:

En dan zijn er ook de Nederlanders, die voor echt nationaal Nederlandsch Onderwijs niets of bitter weinig voelen. er zijn er, die het zelfs veel voornamer schijnen te vinden, dat hun kinderen Fransch en niets dan Fransch parlevinken, zoo nu en dan opgeluisterd misschien door wat geradbraakt Vlaamsch of, erger nog, doorspekt met den een of anderen Nederlandschen of Vlaamschen bastaardvloek.

Na de oorlog

Is de school klein, het potentieel is er. Uit een volkstelling blijkt dat er in die jaren ruim 10.000 Nederlanders in en rond Brussel wonen. Intensief en geregeld maakt men onder hen propaganda, maar het effect is klein. Het resultaat van deze acties is vooral dat in veel wijdere kring dan alleen de protestantse leerlingen worden aangenomen. Zowel van andere geloofsrichtingen als van niet-gelovige en niet-Nederlandse ouders. Dat laatste veroorzaakt trouwens flink wat opschudding, als men zwart op wit in de toelatingsmodaliteiten voorrang aan Nederlandse kinderen geeft. Vanaf 1922 luidt artikel III van het schoolreglement:

Tot de school worden toegelaten kinderen, die de staat van Nederlander bezitten, en andere. Laatstbedoelde kinderen worden slechts toegelaten op voorwaarde dat a. bij de aanvang van een schooljaar in enige klasse nog plaatsen beschikbaar zijn, die niet zijn of worden ingenomen door Nederlandse kinderen, aan welke bij de toelating steeds voorrang moet worden verleend.

b. Indien gedurende een schooljaar voor Nederlandse kinderen, in enige klasse plaatsing wordt verlangd en door hun toelating het aantal kinderen groter zou worden dan het in die klasse beschikbare aantal plaatsen, de niet-Nederlandsche kinderen de klasse of school moeten verlaten, voor zover het aantal beschikbare plaatsen daardoor zou worden overschreden. In dit geval moet het laatst toegelaten niet-Nederlandse kind het eerst de klasse of de school verlaten en zo vervolgens, tot alle beschikbare plaatsen in die klasse zijn ingenomen;

c. Hun toelating niet leidt tot vergroting van het kerkgebouw.³⁴

Deze kwestie ligt zo gevoelig, dat zelfs het Nederlandse parlement er aandacht aan besteedt. Op 29 september 1922 krijgt de minister van Onderwijs, kunsten en Wetenschappen in de Tweede Kamer een vraag hierover voorgelegd. Ook in het Voorlopig Verslag bij de Staatsbegroting 1923 (*ut supra*) verschijnt hierover een bericht. In zijn antwoord zegt de minister dat hij het onderwijs in Brussel als een soort verlengstuk van het Nederlands onderwijs beschouwt. En hij vervolgt:

Bij het natuurlijk vooropstellen van het Nederlandsch karakter van de school, moet een herhaling worden voorkomen van hetgeen bij den aanvang van het jaar in september 1921 is geschiedt, namelijk dat aan eenige Nederlandsche kinderen de toegang tot de school geweigerd werd, omdat de beschikbare plaatsen reeds door buitenlanders waren ingenomen.

Een aanvraag om het ondertussen verworven gebouw in de d'Oultremontstraat uit te breiden wijst de minister in 1926 af, op grond van het feit dat ook buitenlandse kinderen de school bezoeken...

De financiën

Begonnen met eigen middelen, zorgt de groei van het leerlingenaantal spoedig voor financiële zorgen. Aanvankelijk moet de penningmeester aankloppen bij privépersonen, collectes organiseren en allerlei andere middelen aanwenden om de school draaiende te houden. Als men weet dat het aantal begunstigers in 1902 ongeveer dertig bedraagt, spreekt het voor zich dat dit geen sinecure is. Dhr. G van Deth, een rijke kaashandelaar en Zuid-Afrikaans consul, is echter een gulle sponsor. Zijn toezegging om jaarlijks 2.000 frank in de kas van het schoolbestuur te storten, zorgt ervoor dat het werk toch kan beginnen. Zijn vrouw richt parallel hieraan een vereniging *Schoolhulp* op, die ervoor zorgt dat een vijftiental meisjes bij 70 à 75 mensen een bijdrage van vijf cent per week ophalen. Eind 1908 leest men voor het eerst in de notulen over de gedachte om voor financiële hulp ook bij de Nederlandse regering aan te kloppen. Dank zij de steun van het *Algemeen Nederlandsch Verbond*, het doorzettingsvermogen van het bestuur en de goede wil van de Nederlandse gezant in Brussel, lukt het om in 1910 het akkoord van de Tweede Kamer voor een steunverlening van ongeveer 5.000 franken per jaar te verkrijgen. Een jaar later kan ds. Wolf in de *Gereformeerde Kerkbode* van 2 juli 1911 dankbaar schrijven dat deze subsidie de hele Nederlandse kolonie ten goed komt en

... dat de gesubsidieerde school de volle sympathie heeft van een zoo breed mogelijken kring van Nederlanders in Brussel, kan de regeering natuurlijk niet anders dan aange-naam zijn.

Vanaf 1922 neemt het *Ministerie van Onderwijs, kunsten en Wetenschappen* de financiële steun van het Ministerie van Buitenlandse Zaken over. Dit ministerie besluit de subsidie van de school

naar den maatstaf der Nederlandsche lager-Onderwijs-wet op de begroting te brengen.

Deze regeling zal tot aan het eind van de twintigste eeuw behouden blijven.

De locatie

Enparig neemt de kerkenraad in 1899 over de locatie van de school het volgende besluit:

De broeders stellen niet als beginsel dat het schoollokaal los van het kerklokaal moet zijn, maar zouden het wenschelijk achten indien dit mogelijk ware; met het oog echter op de financiële omstandigheden, is het verkieslijk kerk en school in één gebouw vereenigd te hebben. Nochtans daar de b.b. niet weeten waarheen de heere de weg zal leiden, zal het bestuur der school en de kerkeraad ieder afzonderlijk naar een geschikte plaats zoeken; maar het schoolbestuur zal geen lokaal of gebouw huren, zonder raadpleging met den kerkenraad.³⁵

Het zoeken naar een onderkomen is verleden tijd, als de kerkenraad aan de ledenvergadering op 11 maart 1901 meedeelt dat er voor kerk en school een pand is gevonden aan de Nieuwe Graanmarkt nr. 5. Het biedt plaats aan zowel kerk, kosterswoning als school. Vanwege de stijging van het aantal leerlingen zal men het huis meerdere malen verbouwen, waarbij de schoolruimte op de lange duur zelfs beslag op de kerkzaal legt. De school groeit weldra uit haar kleren en op 8 juli 1912 overweegt men daarom voor het eerst

of er in Nederland menschen te vinden zouden zijn, die bereid zouden zijn voor onze school fondsen bijeen te brengen om tot een eigen schoolgebouw te komen.

Door de oorlogsjaren komt dit project in de ijskast terecht, maar in 1920 besluit men definitief te verhuizen. Een klein kasteeltje aan de d'Oultremontstraat voldoet perfect aan de behoeften. De ambassadeur stelt onmiddellijk aan de Nederlandse regering voor om het bestuur te machtigen tot het kopen van een nieuw gebouw. De blijdschap is groot als op 22 december 1920 Koningin Wilhelmina de Tweede kamer van de Staten-generaal voorstelt om met dit doel voor ogen een wet tot wijziging van de Staatsbegroting in te dienen. In de memorie van toelichting staat te lezen:

Het is in Brussel onmogelijk een geschikt gebouw te huren. Wel is thans een zeer geschikt pand te koop dat terstond kan worden aanvaard. Alleen door het verstrekken van een renteloos voorschot kan het schoolbestuur afdoende worden geholpen; langs anderen

weg zal het zich bezwaarlijk het kapitaal kunnen verschaffen, dat voor den aankoop benodigd is en ongeveer frs. 450.000 bedraagt. De ondergeteekende acht het wenschelijk aan de nuttige en bloeiende nederlandsche instelling den steun te verleenen zonder welken zij in groote ongelegenheid zou komen.³⁶

Op zaterdag 15 september 1923 opent de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, dr. J. Th. de Visser persoonlijk het nieuwe gebouw. De minister merkt hierbij op dat het doel is bereikt "zonder eenig spoor van tweedracht tuschen Belgen en Nederlanders", wat gezien de eraan voorafgaande discussies over de leerlingen enigszins genuanceerd dient te worden. Hij zegt verder: *Deze opening is ook een uiting van de Nederlandschen wil en de Nederlandsche gedachte. Nederland wil geen politiek groot-Nederland, maar een groot-Nederland uit zuiver nationaal oogpunt. Waar de Nederlander zich bevindt, is hij fier, te bewijzen een tak te zijn van den grooten boom in Nederland's vrijen bodem gegroeid.*

De Nederlandse pers zal hieraan ook aandacht besteden.

De leerkrachten

Via een advertentie in het Nederlandse gereformeerde blad *De Standaard* werft men de eerste leerkrachten. De keuze valt op J. den Boeft uit Alblasserdam. Hij is gediplomeerd onderwijzer en spreekt bovendien drie talen. Voorzitter Bax beschrijft hem later als een man

*Begiftigd met n'scherp verstand, een muurvast geheugen en een buitengewone intelligente.*³⁷

Na zijn vertrek naar Gorichem in 1905 volgt de Rotterdammer Johannes van Brakel hem op. Die vertrekt in 1910 terug naar Nederland. Zijn opvolger P. Keegstra slaat enkele jaren later op de vlucht voor het oorlogsgevaar en keert eveneens naar Nederland terug. De Nederlander P. Neven zal het als schoolhoofd langer volhouden: meer dan 35 jaar. Hij krijgt hiervoor later zowel een Belgische als een Nederlandse Koninklijke onderscheiding.

Hoe het verder ging...

Het valt buiten het bestek van dit hoofdstuk, om de verdere geschiedenis van de school te beschrijven. Ze is namelijk de enige die tot op vandaag heeft standgehouden. Ze is momenteel verbonden aan de Administratieve Raad voor de protestants-evangelische eredienst, als één van de protestantse lagere scholen in Vlaanderen en Brussel.

Stichting Nederlandse School

4. EEN SCHOOL IN LAKEN (1901-1961)

Vanuit de protestantse kerk in Brussel ontstaat aan het einde van de negentiende eeuw een evangelisatiebeweging, die spoedig onafhankelijkheid verwerft. Ze opent 'posten' (kerkelijke gemeenschappen bediend door evangelisten en niet door universitair opgeleide predikanten) in en rond Brussel. Zo ontstaan er nieuwe protestantse gemeenschappen in Schaarbeek, Laken en Anderlecht. Wanneer dit werk zulk een omvang krijgt dat het een eigen bestuur dient te krijgen, besluit ds. Nicolaas de Jonge in 1891 de Brusselse protestantse kerk vaarwel te zeggen en zich volledig aan het evangelisatiewerk te wijden. Een bekend gezegde van de bruisende en optimistische De Jonge is: 'Als wij doen wat wij kunnen, doet God wel, wat wij niet kunnen'. Wellicht is dat ook de gedachte van degenen die opnieuw een school proberen op te richten. In ieder geval weerhouden de droeve ervaringen van de school aan het Sint-Katelijneplein ds. C.L. Laan en Felix Chrispeels er niet van een plan voor de stichting uit te werken. In het voorjaar 1901 zegt Laan:

*Laat ons de jeugd bekend maken met de Belgische geschiedenis en met de geschiedenis der Geuzen, der martelaren. En verder ze degelijk en deugdelijk onderwijzen en vormen, zoals op de gemeentescholen, tot nuttige en bruikbare burgers voor de maatschappij, maar met een christelijke ondergrond.*³⁸

De start van de school

Op 10 juni 1901 opent men de Siloschool. Ze begint met slechts één enkele klas, die 11 kinderen groepeerd van 6 tot 9 jaar. Di, ondanks de wensen van verschillende ouders die voor de onmiddellijke verruiming van de school opkomen. Laan verklaart echter nog op de dag van de openingsplechtigheid:

Als wij aan de wens van alle ouders willen en kunnen voldoen, dan zou ons schooltje nu reeds te klein zijn, maar 't is beter klein te beginnen.

Mejuffer Mathilde Chrispeels, een dochter van evangelist Felix Chrispeels, is de eerste onderwijzeres. In 1902 doet de sympathieke figuur van mej. Simmermans haar intree als leidster van de pas gecreëerde Fröbelafdeling. Deze nieuwe leerkracht wordt daarenboven belast met de handwerkklassen. Voortaan kunnen de ouders hun kinderen aan de Silo-school toevertrouwen van de leeftijd van 3 jaar af. In augustus 1901 besluit men met het oog op het aantal leerlingen de leeftijdsgrens op te voeren tot 10 jaar. Het bilan voor 1902 is dan ook buitengewoon geruststellend. In 1910 telt de school reeds 97 leerlingen en na het uitbreken van de oorlog volgt in 1914 de erkenning als 'aanneembare school'.³⁹ De jaren 1923-1931 kenmerken zich echter door een stagnatie van de groei.

Financiën

De financiële positie van de Siloschool is een bron van voortdurende zorg voor het bestuur. Geregeld gaan 'verzamelaars' op pad, maar dat volstaat niet om voldoende fondsen te genereren. Een geschenk uit de hemel is daarom de driemaandelijkse financiële toezegging van de Staat, die men voor het eerst tijdens de oorlog in ontvangst neemt. Een belangrijke rem is het gebouw aan de Antwerpsesteenweg in Laken. Het verhindert wegens plaatsgebrek de verdere doorgroei en daarom is uitbreiding medio de jaren '20 noodzakelijk.

In één woord – schrijft J. Chrispeels – de gebrekkige schoollokaliteit heeft haar tijd gehad. Willen en zullen wij in Laken ook door protestants-christelijk onderwijs onze eigen jeugd voor de gemeente behouden en opleiden en opvoeden, en ook andere kinderen de zegeningen van dat onderwijs doen genieten, dan moeten wij een school hebben die enigszins voldoet aan de eisen van de tijd en in een geschikter omgeving staat.

Een nieuwe school zal er echter nooit komen.

Leerlingen

Lange tijd telt de school drie leerkrachten, die elk twee leerjaren voor hun rekening nemen. Vanwege de vermindering van het aantal leerlingen, komt de salariëring van de leerkrachten medio 1920 echter ernstig in gevaar. De regering besluit op 11 september 1923 de wedde van de leerkrachten te verzekeren op basis van één leerkracht per 20 leerlingen. Dat betekent voor de school een drastische maatregel: de vermindering van de leerlingen onder de 40, betekent het verlies van een onderwijzer! Gelukkig zal de overheid verschillende jaren bereid zijn tot verlenging van de subsidiëring, wat in 1927 kan worden opgevangen door de erkenning van een kindertuin, met de daaraan verbonden subsidiëring. Ds. Hoek van de kerk in Brussel maant de ouders overigens aan om hun kinderen naar de Siloschool te sturen met als argument 'hun een echt-protestantsche opvoeding te geven' ... en er voor te zorgen dat geen van de onderwijzeressen bij gebrek aan leerlingen zonder werk valt!

De zorg om het voortbestaan van de school is groot en permanent. Op 29 november 1926 zegt ds. J. Chrispeels dat de school zal blijven bestaan

*Indien de leden onzer gemeente en kringen haar doen wat ze kunnen in geestelijk en in stoffelijk opzicht;
Indien de ouders die schoolgaande kinderen hebben, ons deze zenden als zulks mogelijk is;
Indien allen die het kunnen onze school geldelijk steunen;
Indien de school meer en meer aan haar roeping beantwoordt, een school met een degelijk onderwijs en met een christelijk geest, christelijke atmosfeer;*

*Indien er in haar en voor haar zo gebeden wordt, dat God haar bewaren en zegenen kan, en ten zegen kan stellen voor de gemeenten Silo en als evangelisatiemiddel in Laken.*⁴⁰

Bakkerij en kruideniersbedrijf 'Excelsior'

Nauw verbonden met de geschiedenis van de school is het epos van een samenwerkende maatschappij onder de naam *Excelsior*.⁴¹ In 1907 besluit men tot de oprichting hiervan, met de bedoeling met de opbrengst de school te steunen. De verwachte winst blijft de eerste jaren echter uit. Pas na 5 jaar kan de coöperatieve vereniging, die ondertussen 7 personen in dienst heeft, voor het eerst 1.000 frank overmaken. Toch een belangrijke som, als men weet dat het schoolbestuur ongeveer 7.000 frank per jaar nodig heeft om de school draaiende te houden. Omstreeks 1911 beschikt het samenwerkend genootschap niet enkel over 11 personeelsleden, maar ook over drie paarden voor de uitvoer van het brood en de waren aan 338 klanten. De leiding van Excelsior is van 1910 tot 1920 in handen van de heer J. Parmentier, daarna van de heer P.J. Barvoets. Vanaf 15 februari 1927 houdt de vereniging op te bestaan en gaat ze in privéhanden over.

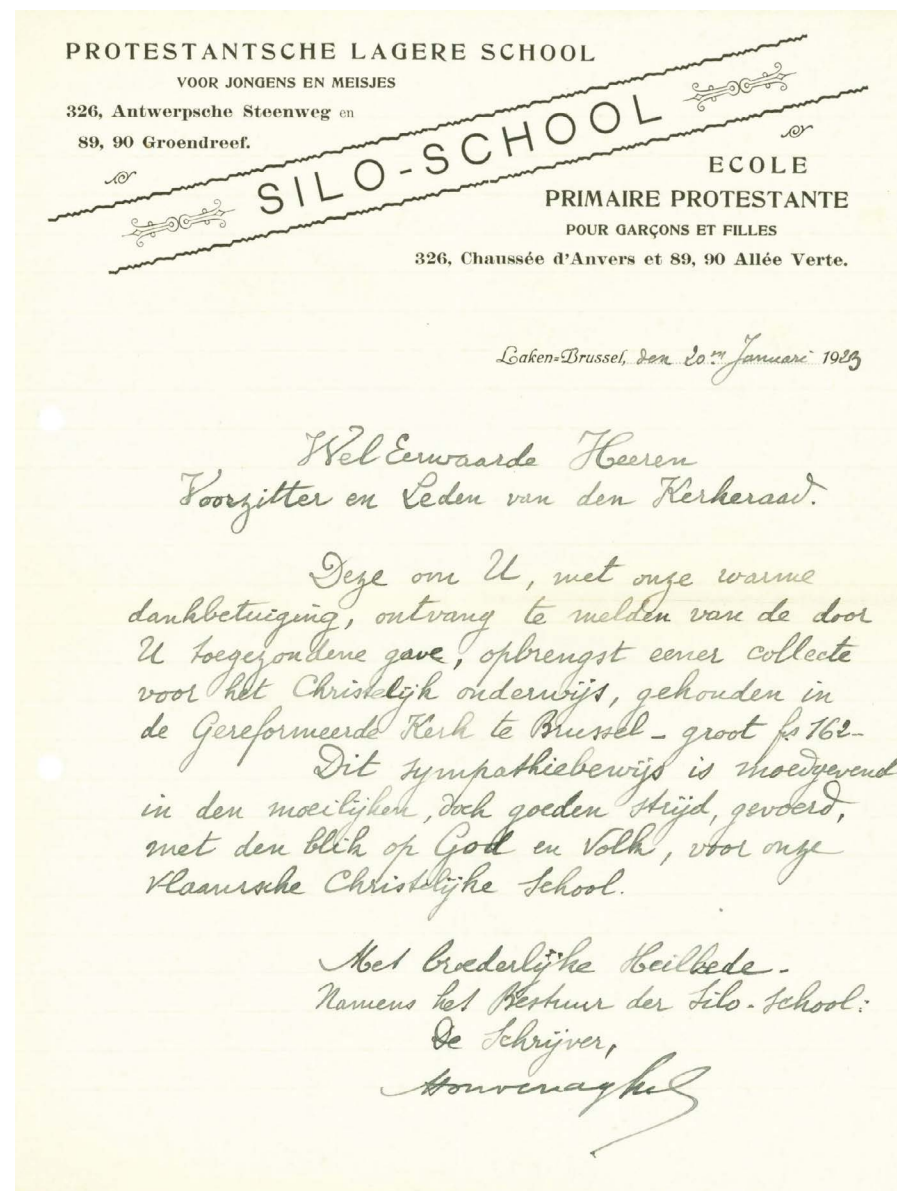
Hoe het verder ging...

In de hoop op een aantrekkelijke verhoging van het aantal leerlingen, besluit de directie in 1916 de school ook open te stellen voor niet-protestantse kinderen. Ze zal uiteindelijk – hoewel niet zonder financiële zorgen – de twee oorlogen doorstaan om pas op 24 juni 1961 te verdwijnen. Al die tijd is ze gevestigd gebleven in de gebouwen van de Silokerk aan de Antwerpsesteenweg in Laken, achter de nog steeds bestaande evangelisatiedrukkerij.

Dat de school ondanks alle moeilijkheden toch zolang is blijven bestaan, heeft ze mede te danken aan de oprichting van een *Vereniging tot oprichting en instandhouding van Vlaamsche-Protestantsch-Christelijke Scholen in België* begin 1923.⁴² Deze vereniging steunt aanvankelijk scholen in Ronse, Geraardsbergen, Laken en Maria Horebeke. Gent en Antwerpen hebben op dat moment al een schoolvereniging. Het doel is vooral om toe te zien op de opleiding van personeel met een Belgisch diploma. Ondanks deze inspanningen zijn echter alleen de scholen in Gent en Antwerpen tot op heden blijven bestaan.

5. SCHAARBEEK

Op 18 augustus 1893 richt men in Nederland de *Vereniging Silo* op. Vestigingsplaats is Utrecht, omdat men in België tot de wet van 27 juni 1921 moet wachten om een VZW op te richten. Haar activiteiten leiden ertoe dat men op 19 oktober 1900 in Schaarbeek een protestantse kapel genaamd Bethel in gebruik kan nemen. Deze

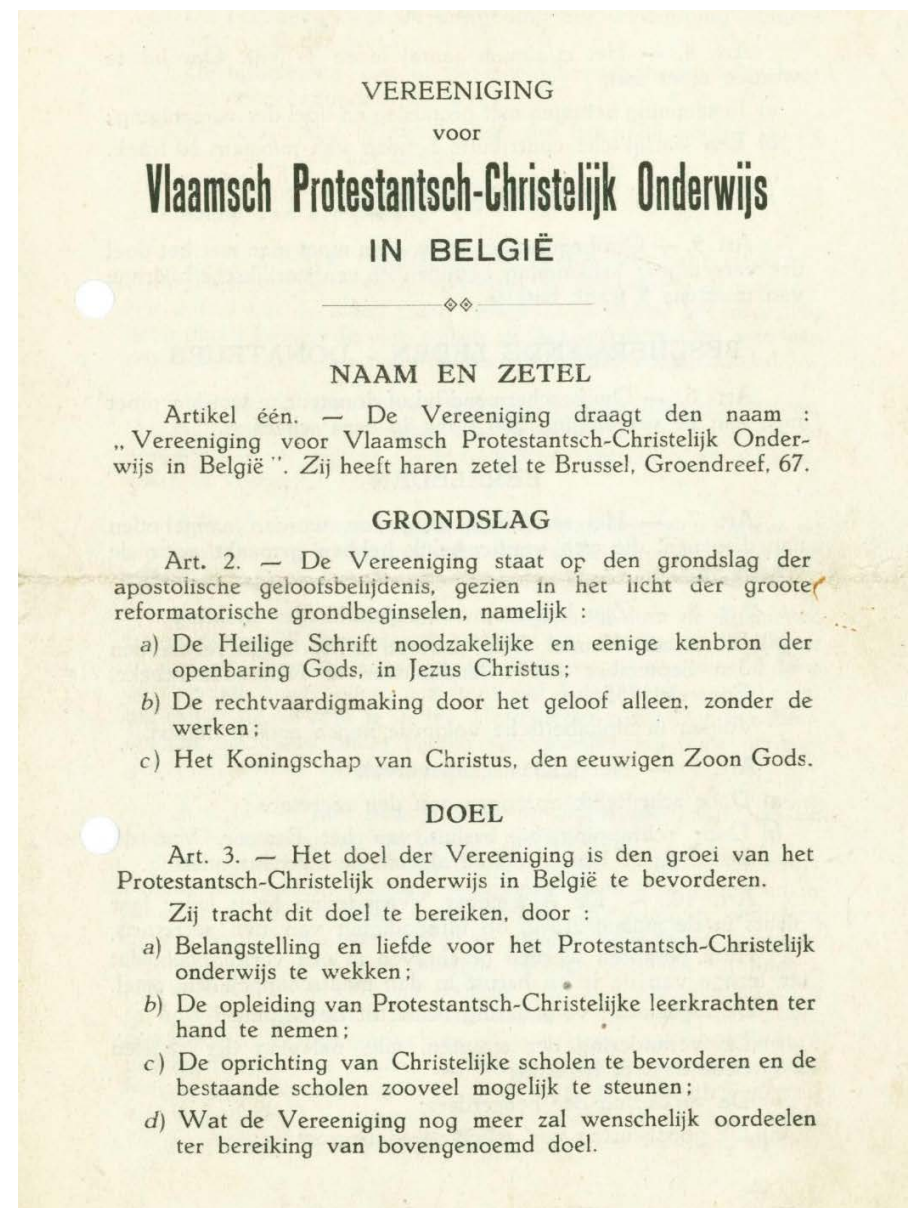
Brief van de Siloschool met dankbetuiging voor de ontvangen giften, 1923

gemeente ontstaat, na enkele mislukte evangelisatiepogingen, op 15 augustus 1896 vanuit het Vlaamstalig Brusselse protestantisme. Aan de basis van de evangelisatiearbeid in Schaarbeek ligt Leonardus F. P. De Schepper. Uit rooms-katholieke ouders geboren in 1859 te Oostende, wordt hij voor het Evangelie gewonnen en doet in 1881 belijdenis. Hij studeert van 1882 tot 1885 aan de eerste Vlaamse opleidingsschool te Brussel. Omdat hij er niet terstond een werkring kan vinden, gaat hij door heel West-Vlaanderen colporteren. Als dit te weinig verdiensten oplevert, vestigt hij zich als schoenmaker in Molenbeek. Een korte tijd werkt hij nog als evangelist in Maastricht, maar dat wordt geen succes. In 1888 neemt de Stadsevangelisatie van ds. de Jonge hem in dienst, eerst in Laken en vanaf 1895 in Schaarbeek. Daar wordt in 1900 de Bethel-kapel ingewijd. Hij wordt op 5 februari van dat jaar ingeschreven in de kerkregisters van het Sint-Katelijneplein met de vermelding: 'met attestatie van de Christelijke Zendingkerk te Brussel'. Tussen 1903-1906 werkt hij in Duinkerken, om vervolgens tot aan zijn pensioen weer in Schaarbeek aan de slag te gaan.⁴³ In die tussenperiode wordt hij tijdelijk vervangen door P. Joelants en F. Couvreur. De Schepper is een actieve persoonlijkheid, die de mensen aan hem weet te binden. Hij organiseert catechisaties en kerkdiensten en is er bij als in 1900 de nieuwe kapel wordt geopend.⁴⁴ De kleine gemeenschap wordt aanvankelijk als een filiaal van de moedergemeente van het Sint-Katelijneplein erkend. De gemeente staat volgens de reglementen rechtstreeks onder opzicht en tucht van de ouderlingen van de moedergemeente. Dit, in nauwe samenspraak met de directeur van het evangelisatiewerk en de leden van de bestuursraad van de kleine evangelisatiepost zelf.⁴⁵ Er komt bij wijze van proef een *Hulpbewaarschool der Silo-Bewaarschool* met aan het hoofd mej. C. Meyers. Ze blijft echter maar korte tijd bestaan. Vrij snel moet het bestuur ze onder druk van de omstandigheden (o.a. plaatsgebrek) weer sluiten. Ze wil tegemoetkomen aan de kinderen uit de Bethel-kring, voor wie de dagelijkse voettocht naar de Siloschool aan de Lakense Groendreef te lang is. Omdat doorstroming naar deze protestantse lagere school echter té moeilijk blijkt, wordt ze uiteindelijk in 1910 opgedoekt.⁴⁶ Die beslissing zet heel wat kwaad bloed. De gemeenteleden beschuldigen voorganger de Schepper ervan het schooltje op persoonlijk initiatief te hebben gesloten. Er komen zelfs gedrukte pamfletten aan te pas, om de gemeenteleden tot bedaren te brengen en hen uit te leggen dat de schoolraad zelf voor deze beslissing instaat. De Schepper zelf wil ze graag behouden, maar pure realiteitszin doet besluiten tot het integendeel...

Tot slot

We zijn aan het slot van onze bijdrage gekomen. De Nederlandstalige protestantse scholen in Brussel vormen, zo is gebleken, een verhaal apart. Terwijl het Nederlandstalig reformatorisch geloof in Brussel na de onafhankelijkheid zogoed als verdwijnt, hervat men vanaf 1838 de activiteiten. De stichting van nieuwe gemeen-

schappen gaat steeds gepaard met de stichting van protestantse lagere scholen, in Schaarbeek enkel een bewaarschool. Het zijn kleinschalige initiatieven, die steeds te maken krijgen met gebrek aan financiële middelen om het hoofd boven water te kunnen houden. Dat is uiteindelijk tot op heden maar in één geval gelukt. Tussen 1830 en 1930 wisselen de initiatieven elkaar echter af en daarvan hebben we een – hopelijk geslaagd – algemeen beeld proberen schetsen. In latere bijdragen hopen we ook nog op andere facetten van het protestants leven in Brussel in te gaan.

Literatuur (archivalia worden in de voetnoten vermeld)

- R. Boudens (1992), "De schoolstrijd van 1879-1884", *Kerk en Leven*, 3-12-1992.
- H. Boudin (1992), *Synodaal gedenkboek van de Verenigde Protestantse Kerk in België (1839-1992)*, Brussel.
- (1999), *Bibliografie van het Belgisch Protestantisme 1781-1996*, Brussel.
- I. Boudin (1994), "Brugmann Georges-Edmond", *Belgische Protestantse Biografieën*, B-Brug. G., Brussel.
- L. Chalmel (2001), *Jean Georges Stuber (1722-1797). Pédagogie pastorale*, Bern-Berlin-Bruxelles.
- J. Chrispeels (1930), "Meester Bokma", *Christelijk Volksblad* (5-12-1930).
- J.W.G. Cornet en D. Langedijk (1963), "J.D. baron Sweerts de Landas", *Leven en bedrijf van de Gouverneurs van de koninklijke residentie 's-Gravenhage 1813-1963*, Den Haag.
- G. Demaude-Hein (2004), *Les écoles primaires protestantes en Belgique au 19e siècle des origines à 1880*, ongepubliceerde doctoraatverhandeling UFGP Brussel.
- G. Deneckere (1998), *Geuzengeweld. Antiklerikaal straatrumoer in de politieke geschiedenis van België, 1831-1914*, Brussel.
- A de Raaf (1983), *1883-1983 een eeuw Silo*, Brussel.
- (1984), "Guido de Brèskerk van Brussel (voorheen gereformeerde kerk) Historisch overzicht 1894-1984", Brussel.
- S. Fuite (1994), *Geschiedenis van de protestantse kerkgemeenschap Mechelen-Noord (1844-1994)*, Mechelen.
- Jubilé cinquantenaire (1889), *Histoire du Synode de l'Union des Eglises protestantes évangéliques de Belgique 1839-1889*, Bruxelles.
- H Kampmann & H-G. Steinmann (1995), *Zeit in Belgien – Eine Chronik der deutchs-parchigen Evangelischen Gemeinde in Belgien*, Mülheim an der Ruhr.
- J. Lermyte (1980), *Het verzet tegen de liberale wet op het Lager onderwijs in het arrondissement Roeselare 1878-1886*, onuitgegeven doctoraatverhandeling, KUL.
- G. Liagre & D. van Wageningen (1999), *Geuzenprotest. Henry Tant en het protestants antiklerikalisme in de geschiedenis van Roeselare (1876-1914)*, Brussel.
- Liagre (2000), "Een veelkleurig bestaan. Enkele beschouwingen over de religieuze leefwereld van de jonge Vincent Van Gogh en zijn komst naar België (1854-1880)", *Analecta Bruxellensia*, Jaarboek van de Universitaire Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid te Brussel 7.
- (2002), "Prefiguraties, aanwezigheid en ontwikkeling van het Nederlandstalig protestantisme. Situatie in enige Vlaams-Brabantse steden (16de eeuw)", *Eigen Schoon & De Brabander, Geschied- en oudheidkundig genootschap van Vlaams-Brabant*, (10-11-12).
- (2003*), "Het Nederlandstalig protestantisme in de Vlaams-Brabantse steden Vilvoorde, Mechelen,

Leuven en Brussel 1800-1850", *Eigen Schoon & De Brabander, Geschied- en oudheidkundig genootschap van Vlaams-Brabant*, (3).

(2004), "Het Nederlandstalig protestantisme. Situatie in Vlaams-Brabant in het algemeen en in Brussel in het bijzonder (17de en 18de eeuw)", *Eigen Schoon & De Brabander, Geschied- en oudheidkundig genootschap van Vlaams-Brabant*, (3).

(2004*), *Anders geloven. Geschiedenis van het Nederlandstalig protestantisme te Brussel en zijn organisaties*, Brussel.

R. Lichtert (1991), *100 jaar Zendingskerk te Brussel, Anderlecht/Ridderkerk*.

W. Lutjeharms (1978), *De Vlaamse opleidingsschool van Nicolaas de Jonge en zijn opvolgers (1875-1926)*, Brussel.

J. van Eijnatten (1998), *Hogere Sferen de ideeënwereld van Willem Bilderdijk, Hilversum*.

A. van Schelven & T. Eggenstein (1873), "Quelques mots sur J.-A Van Eelde, pasteur de l'Eglise évangélique flamande de Bruxelles", *Le Chrétien belge* (23).

Noten

¹ Guy Liagre (1957) dr. theol. is predikant-voorzitter van de Verenigde Protestantse Kerk in België en co-voorzitter van de Administratieve Raad voor Protestantse en Evangelische Eredienst in België. Hij doceert moderne kerkgeschiedenis aan de Protestantse Theologische Faculteit te Brussel.

² We benadrukken dat hier enkel het Nederlandstalig onderwijs ter sprake komt. Er bestaan in en rond Brussel in de 19e eeuw ook meerdere Franstalige scholen. Zie: DEMAUDE-HEIN (G.). *Les écoles primaires protestantes en Belgique au 19e siècle des origines à 1880*. Ongepubliceerde doctoraatverhandeling UFGP. Brussel, 2004.

³ Zie: LIAGRE (G.). 'Prefiguraties, aanwezigheid en ontwikkeling van het Nederlandstalig protestantisme. Situatie in enige Vlaams-Brabantse steden (16e eeuw)'. In: *Eigen Schoon & De Brabander, Geschied- en oudheidkundig genootschap van Vlaams-Brabant*, jg. 85, 2002, nrs. 10-11-12, p. 395-424. LIAGRE (G.). 'Het Nederlandstalig protestantisme in de Vlaams-Brabantse steden Vilvoorde, Mechelen, Leuven en Brussel 1800-1850'. In: *Eigen Schoon & De Brabander, Geschied- en oudheidkundig genootschap van Vlaams-Brabant*, jg. 86, 2003, nr. 3, p.305-344. LIAGRE (G.). 'Het Nederlandstalig protestantisme. Situatie in Vlaams-Brabant in het algemeen en in Brussel in het bijzonder (17^e en 18^e eeuw)'. In: *Eigen Schoon & De Brabander, Geschied- en oudheidkundig genootschap van Vlaams-Brabant*, jg. 87, 2004, nr. 3, p. 365-411. LIAGRE (G.). *Anders geloven. Geschiedenis van het Nederlandstalig protestantisme te Brussel en zijn organisaties*. Brussel, 2004.

⁴ 'Historische aantekeningen', *Constitutie en kerkerde van de VPKB*.

⁵ Antoine Jean van Eelde (1816-1873) wordt op 2 december 1855 predikant in Brussel. Hij blijft dit tot aan zijn dood op 21 juni 1873. Hij is tevens co-redacteur van de *Vlaamsche Evangeliebode*, 'Mort du pasteur Van Eelde à Bruxelles', *Le Chrétien belge*, jg. 23, 1873, 158-159. A. van Schelven & T. Eggenstein 1873, 172-176.

⁶ R.L. Lichtert 1991, 5.

⁷ Opmerkelijk is wel dat Van Eelde in het *Notulboek mijner Vlaamsche Evangelische gemeente te Brussel welke door de genade des Heeren een aanvang genomen heeft te achtsen mei 1856* geen enkele vermelding maakt van de stichting van de school. (Het boek bevindt zich in het nationaal archief van de VPKB).

⁸ Dit archief bevindt zich in de archiefruimten van de *Verenigde Protestantse Kerk in België*, Marsveldstraat 5, 1050 Brussel.

- ⁹ Rapport ECMB, *Exercice 1858-1859*, 2 en 15.
- ¹⁰ Idem, *Exercice 1861-1862*, 1 en 40.
- ¹¹ De volledige leerlingenlijst van de eerste vier maanden is te vinden in een handgeschreven (ook alle rapporten zijn handgeschreven) bijlage bij het *Rapport de M. Koolsbergen à la Société évangélique belge*, 15 december 1858. (Archief VPKB).
- ¹² Rapport de M. Koolsbergen à la Société évangélique belge, 14 december 1858. (Archief VPKB).
- ¹³ In het jaarverslag van 14 september 1861 meldt A. van Eelde aan de synode (alle rapporten worden in de ECMB tot in de vijftiger jaren van de twintigste eeuw (!) in het Frans opgemaakt): ...'L'Ecole marche bien comme vous avez pu voir dans le rapport de notre frère Koolsbergen...' (Archief VPKB).
- ¹⁴ *Rapport de M. Koolsbergen à la Société évangélique belge*, 15 mars 1861. (Archief VPKB). G. Demaude-Hein 2004 noemt ook P. Michot als onderwijzer voor de Nederlandstalige school. Dit kan onmogelijk kloppen, aangezien we in de archieven een brief terugvonden gedateerd op 12 juli 1858 (dus voor de opening van de school!), waarin Michot na ontslag (uit een andere school dus) verslag uitbrengt van zijn ambtsperiode van 1 augustus 1857 tot 1 juli 1858. (Archief VPKB). Na zijn ontslag (hij heeft op dat moment tbc en voldoet niet aan de kwaliteitseisen van het inrichtende comité) ontstaat nog een geschil over de bewijsstukken die hij moet krijgen. Michot wenst documenten, waarmee hij kan bewijzen dat hij wel degelijk als onderwijzer in dienst is geweest. *Brieven van 18 maart, 22 april en 21 juli 1858 aan ds. Filhol* (Archief VPKB).
- ¹⁵ Rapport de M. Koolsbergen à la Société évangélique belge (24 december 1859). (Archief VPKB). Inventaire, Ecole Evang. fl. fr. Rue des 12 Apôtres, (19-2-1859). (Archief VPKB).
- ¹⁶ Idem, 23 september 1859. (Archief VPKB).
- ¹⁷ Rapport ECMB, *Exercice 1861-1862*, 36.
- ¹⁸ Rapport de M. Koolsbergen à la Société évangélique belge, juin 1861. (Archief VPKB).
- ¹⁹ Idem, 15 juin 1860. (Archief VPKB).
- ²⁰ Brief aan het bestuur van J. Koolsbergen (14-9-1858).
- ²¹ 'Son corps déposé dans le sol de ce pays, est un lien de plus, qui m'attache au peuple belge.'
- ²² Rapport de M. Koolsbergen à la Société évangélique belge, (dag ontbreekt) december 1862. (Archief VPKB)
- ²³ Idem (18 december 1860). (Archief VPKB)
- ²⁴ Brief van M. Koolsbergen aan de Société évangélique belge (7 juli 1863). (Archief VPKB)
- ²⁵ Rapport de M. Koolsbergen à la Société évangélique belge (15 september 1862). (Archief VPKB)
- ²⁶ G. Demaude-Hein 2004, 228. Rapport ECMB, *Exercice 1862-1863*, 9-10.
- ²⁷ De Gereformeerde Kerk van Brussel ontstaat uit een leersverschil tussen enkele leden van de Hervormde kerk. Ze sluiten zich aan bij een beweging die in Nederland door Abraham Kuiper in gang is gezet en zal leiden tot de oprichting van een onafhankelijke kerkgemeenschap. De geschiedenis hiervan is in detail beschreven in A. de Raaf 1984. We baseren ons voor de geschiedenis van de school tot 1930 hoofdzakelijk op A. de Raaf, 1976. Het volledig geordende archief van de gereformeerde kerk te Brussel bevindt zich in de archiefruimten van de protestantse kerk, Nieuwe Graanmarkt 8 te 1000 Brussel. 24-1-1899 oprichting van de *Vereniging tot stichting en instandhouding eener christelijke school te Brussel*. 8-7-1908 statutenwijziging: *Vereniging Nederlandsche Christelijke School voor Lager en Meer-Uitgebreid-Lager Onderwijs te Brussel*. 12-5-1911 oprichting van een nieuwe *Vereniging Nederlandsche Christelijke School voor Lager en Meer-Uitgebreid-Lager Onderwijs te Brussel*. 21-3-1929 statutenwijziging: *Vereniging Nederlandsche Christelijke School voor Lager en Meer-Uitgebreid-Lager Onderwijs Prinses Juliana te Brussel*. 11-1-1960 oprichting van een nieuwe *Vereniging*

Nederlandsche Christelijke School 'Prinses Juliana' te Etterbeek (gevestigd te 's Gravenhage). 12-10-1972 oprichting *Stichting Nederlandse School 'Prinses Juliana'(gevestigd te 's Gravenhage)*...

²⁸ De Nederlander J.H.M.G. Wolf werkt in Brussel van 9 oktober 1898 tot 6 december 1907. Dat de in 1894 ontstane gereformeerde kerk tot vaste formatie komt, is voor een groot deel te danken aan zijn initiatief. Ook de stichting van de christelijke school, het *Gereformeerd Kerkblad voor België* en de gereformeerde jongelingsvereniging *Da Costa* is aan hem te danken. Hij sterft op 5 december 1907, amper 48 jaar oud. Zijn begrafenis heeft plaats op het kerkhof van de gemeente Schaarbeek.

²⁹ Ds. J.H.M.G. Wolf (bestuurslid van 1899-1907); J. van Oordt (bestuurslid van 1899-1909); K. Tensen (bestuurslid van 1899-1905 en 1909-1935) en J.W. Baureijs (bestuurslid van 1899-1904); W. van Deth (bestuurslid van 1899-1917).

³⁰ A. de Raaf 1976, 14-18.

³¹ Voor de geschiedenis van de Duitse protestanten in Brussel zij verwezen naar H. Kampmann en G-G. Steinmann 1994.

³² Gereformeerde Kerkbode voor België (17-2-1907).

³³ A. de Raaf 1976, 42.

³⁴ Idem, 46.

³⁵ Notulen kerkenraad (6-12-1899).

³⁶ Geciteerd in A. de Raaf 1976, 30.

³⁷ Idem, 51.

³⁸ Ik ontleen wat nu volgt aan A. de Raaf 1986.

³⁹ 'De Siloschool te Brussel', in: *Christelijk Volksblad* (15-3-1919), 3. 'De Siloschool groeit weer', *Christelijk Volksblad* (9-8-1919), 3.

⁴⁰ A. de Raaf 1986, 116.

⁴¹ 'Onze bakkerij. Boulangerie érigée pour soutenir financièrement l'école primaire protestante SILO-school', *Bulletin de L'Union chrétienne de jeunes gens* 9 (1910), 10. A. de Raaf 1983, 117-118.

⁴² Oprichting vereniging tot oprichting en instandhouding van Vlaamsche Protestantisch-christelijke scholen in België (Belgisch Staatblad 5-5-1922), *Christelijk Volksblad* (1-7-1922), 3-4.

⁴³ J. Chrispeels 1912, 24-26. W. Lutjeharms 1978, 21 en 90. H. Boudin 1999 verwart vader en zoon. François-Jean Deschepper is de zoon van Leonard. Hij studeert op kosten van de synode dank zij een gift van de dhr. Brugmann (de dankbrieven van zijn vader bevinden zich in het archief) aan het *Institut de Glay* in Zwitserland. Hij geeft de theologiestudie echter op en gaat werken in de sociale sector. H. Boudin 1988, 165. Op 21 februari 1906 stuurt de synode een brandbrief aan alle gemeenten, waarin wordt gesteld dat de fondsen onvoldoende zijn en een extra collecte voor de studenten wordt gevraagd. Leonard de Schepper sterft in het protestants bejaardenhuis *Avondvrede* in Linkebeek. 'In memoriam', *Protestantse Kerkbode* (1-9-1948).

⁴⁴ *Christelijk Volksblad* van (24-2-1883); (17-3-1883); (21-4-1883); (8-1-1898); (13-3-1898); (9-4-1898); (14-5-1898); (11-6-1898); (27-8-1898); (12-11-1898); (17-12-1898); (22-9-1900); (1-12-1900); (19-1-1901); (18-2-1902).

⁴⁵ Cfr. een in het archief bewaarde circulaire naar aanleiding van een intern conflict.

⁴⁶ 'Sluiting bewaarschool in Schaarbeek', *Christelijk Volksblad* (9-4-1910), 2.

40 JAAR RODE LEEUWEN

LEZING IN DE KVS, 6 OKTOBER 2008

Ann Mares

De August Vermeylenkring en Curieus Brussel vzw lieten 40 jaar Rode Leeuwen niet zomaar voorbijgaan. Op 6 oktober brachten ze 'hulde' aan de leeuwen van het eerste uur. Lydia Deveen ging in debat met Annemie Neyts, Vic Anceaux en Hugo Weckx. De jongere generatie van partijgenoten volgde samen met andere genodigden de bijeenkomst. Ann Mares, verbonden aan BRIO, doceerde over de geschiedenis van de Rode Leeuwen. Hieronder vindt u haar voordracht voor deze gelegenheid, waarin zij het ontstaan van de Rode Leeuwen historisch in de Brusselse en Belgische context plaatst.

De afscheuring van de Vlaamse socialisten of Rode Leeuwen in Brussel in 1968 is een wat curieus en onbekend hoofdstuk in de politieke geschiedenis van België. Begin 1968 was België nog een unitaire staat, met nationale partijen en voor wat Brussel betreft was er nog geen sprake van garanties of zelfs instellingen waarin Nederlandstaligen een zekere vertegenwoordiging hadden. Binnen die context was het heel onverwacht dat net in de schoot van de Brusselse socialistische familie het voor het eerst tot een communautaire breuk kwam, omdat de socialistische partij werd beschouwd als diegene die zich het minst bekommerde om de taalproblematiek en het langst vast hield aan de eenheidsgedachte. Nu nog steeds wordt door velen de Vlaamse Beweging en het socialisme beschouwd als een contradictio in terminis. De betrokken periode werd ook door de Gentse historicus Jan Dhondt omschreven als een periode van unitaire inertie binnen de Socialistische Partij. En toch waren het de Rode Leeuwen die in Brussel het eerst tot een taal-opdeling kwamen, terwijl de nationale BSP nog tot 1978, dus 10 jaar later, bleef bestaan. Hoe was die uitzonderingspositie van de Rode Leeuwen dan te verklaren?

Als men een historicus vraagt om verklaringen te geven voor een bepaalde gebeurtenis, zal die altijd zeggen dat het om een complex gegeven gaat en dat de verklaring moet worden gezocht in een samenloop van omstandigheden. Ik vrees dat dat nu niet anders zal zijn. Daarbij tracht ik mij te beperken tot de voornaamste krachtlijnen om de pioniersperiode van de Rode Leeuwen in 1968 te schetsen.

De rol van Brussel in dit wordingsverhaal is aanzienlijk. Over het algemeen is de rol van Brussel in het scheidingsproces van de Belgische politieke partijen cruciaal, als onderdeel/reden van het conflict en als terrein waarop de belangrijkste confrontaties plaatsvonden en dat gebeurt in toenemende mate vanaf de jaren '60 wanneer

nu is't
genoeg

de communautaire problemen de politieke agenda gaan beheersen.

De Rode Leeuwen ontstonden in en als gevolg van het kiesarrondissement Brussel-Halle-Vilvoorde, en meer bepaald door de zeer heterogene samenstelling van het kiesarrondissement.

Op dat grondgebied vinden we een veelheid aan tegenstellingen en belangen: in de eerste plaats de taaltegenstellingen, maar die werden en worden er versterkt door de antithese stad-rand, stad-platteland, en daarmee gepaard gaande verstedelijkingsprocessen en stadsvlucht en daarenboven door sociaal-economische ongelijkheden en als gevolg van dat alles een sterke verfransingsdruk. Dat liet zich ook voelen binnen de Brusselse socialistische federatie waar het zwaartepunt van actie lag in de Brusselse gemeenten. Zo'n 70 % van de leden en kiezers van de Brusselse federatie kwam uit de 19 gemeenten. De randgemeenten werden quasi genegeerd. Ten aanzien van de Nederlandstaligen en de rand was sprake van een zogenaamd 'vertaald socialisme'. Fayat doet midden jaren '60 al voorstellen om voor Nederlandstaligen plaatsen op de socialistische lijsten te voorzien. Maar binnen de Brusselse BSP-federatie is er door de electorale dreiging van het FDF geen enkele ruimte voor tegemoetkomingen aan Nederlandstaligen. De Brusselse BSP vreest voor meer stemmenverlies en gaat haar koers nu volledig afstemmen op die van het FDF, met de strijd voor de libérté du père de famille als hoogste prioriteit. De Vlaamse socialisten zitten in een vicieuze cirkel: ze behalen weinig verkozenen doordat de werking niet op de Vlaamse arbeiders uit de rand en op Nederlandstalige kiezers in het algemeen is afgestemd, daardoor hebben ze weinig invloed op congressen en in de partij en kunnen ze dus weinig druk uitoefenen om daar iets aan te veranderen.

De uitzondering vormde Vilvoorde. Wanneer daar na de gemeenteraadsverkiezingen van 1964 Frans Gelders wordt aangeduid als burgemeester, gaat die zich minder en minder neerleggen bij de systematische Franstalige koers van de federatie. Daarbij krijgt hij steun van de Vlaamse socialisten in Brussel, onder meer van Fayat, die al heel zijn politieke loopbaan een complexloze Vlaamse koers volgt en daardoor persona non grata is geworden bij de Franstaligen. Twee beslissende momenten uit die aanloopperiode: In 1954 was er de oprichting van de Vermeylenkring als reactie tegen de uitslag van de talentellingen en in 1967 het congres van de Vlaamse Socialisten in Klemskerke waar Brussel als thema op de agenda moest worden geforceerd. Vlaams-Brusselse socialisten en socialisten uit de rand vonden elkaar dus meer en meer in een gezamenlijke opstelling en zij krijgen daarbij de steun vanuit de Vlaamse federaties, onder meer vanuit Antwerpen van burgemeester Lode Craeybeckx.

Directe aanleiding voor de breuk was de poll in maart 1968 voor de parlementsverkiezingen na de val van de regering over Leuven Vlaams. Wanneer uit de poll – die om verschillende redenen werd gecontesteerd – blijkt dat Fayat en Gelders onverkiesbare plaatsen hebben bekommen, is de maat vol en wordt in het volks-

Filmfragment van de meeting van de Rode Leeuwen n.a.v. de parlementsverkiezingen van 1977, gebruikt door Ann Mares tijdens de huldiging in de KVS (herkomst van de foto: August Vermeylenkring en Curieus Brussel vzw)

huis van Vilvoorde beslist om een eigen lijst in te dienen. Dat is op 6 maart. Een dag later al wordt deze afzonderlijke lijst door de nationale partijtop erkend en dat heeft veel te maken met de gewijzigde politieke machtsverhoudingen in de socialistische beweging – sinds de verkiezingen van 1965 is het aandeel Vlaamse socialistische stemmen groter dan dat van de Waalse. Die erkenning heeft echter ook te maken met de aanwezigheid van een aantal belangrijke leidersfiguren bij die Rode Leeuwen.

Bij de breuk viel de rol van Fayat, Gelders en Vermeylen sterk op. Het ging om drie totaal verschillende persoonlijkheden met elk een eigen houding en rol, maar precies de combinatie bleek sterk. Alle drie genoten zij een groot moreel gezag en gewicht - wat maakte dat zij binnen de partij niet als roekeloze scheurmakers konden worden afgeschilderd. Zij maakten op hun beurt de weg vrij voor een nieuwe generatie socialististen met opvallend veel jonge mensen. Deze pioniers hadden dus in alle enthousiasme, maar ook en vooral onder druk van de omstandigheden, zelfs tegen wil en dank, beslist om zelf een eigen partijstructuur op te bouwen en dat was vooral in de Brusselse gemeenten geen eenvoudige zaak. Daar moesten vanuit het niets afdelingen worden opgericht en had men bovendien te maken met een heftige tegenstand van de bestaande BSP-partijafdelingen. De tweetalige BSP-federatie bleef zichzelf als enige legitieme en officiële partijvertegenwoordiging voorstellen en zij had de zuilorganisaties aan haar kant. Fayat omschreef de socialistische zuil daarom als een oorlogsmachine tegen de Rode Leeuwen.

Doordat de Rode Leeuwen in Brussel bij hun organisatie geen beroep konden doen op hun traditionele achterban, die werd afgeschermd door de zuilorganisaties, moesten zij op zoek naar een nieuw electoraat. De beweging werd dan ook vooral gedragen door hoog opgeleiden, intellectuelen en middenkaders en kunstenaars. Een netwerk dat in en rond de Vermeylenkring en het vernieuwende en progressieve tijdschrift Links tot stand was gekomen. Ook hier was het contrast tussen de jonge beweging en de ideologisch conservatieve Brusselse BSP-federatie opvallend.

De Rode Leeuwen betekenden nog op andere terreinen een breuk met een oude partijcultuur: 1968 was volop de periode van de nieuwe sociale bewegingen en de Rode Leeuwen bleken daar eveneens gevoelig voor. Opvallend was de sterke aanwezigheid van vrouwen op de lijsten en dat vertaalde zich in aandacht voor onder meer de Nederlandstalige kinderopvang in Brussel. Dat waren niet zomaar de eerste de beste vrouwen, het ging om onafhankelijke hooggeschoolde vrouwen die actief waren in vrouwenbewegingen – een groot contrast met de Brusselse federatie die als een echt mannenbastion werd beschouwd.

Op de jubileumvieringen komt vooral de succeskant van het verhaal aan bod, terwijl het toch om een breuk ging, een delicaat gebeuren met een belangrijke menselijke, intermenselijke dimensie. Dat ging om relaties tussen partijgenoten

binnen lokale afdelingen, kameraden, collega's en vrienden. Plots voelde iedere betrokkene zich verplicht om keuzes te maken en posities in te nemen. Dat ging niet eenvoudig of zonder risico's – voor een aantal mensen betekende dat een mogelijk einde van een carrière binnen de partij – een keuze voor een onzekere toekomst. Deze dimensie verklaart ook dat een aantal Nederlandstalige socialististen deze keuze in 1968 niet maakten en binnen de tweetalige federatie actief bleven tot aan de nationale breuk in 1978. Vanaf dan komt een einde aan de wat schizofrene situatie waarbij naast de Rode Leeuwenlijsten ook tweetalige socialistische lijsten worden ingediend, beiden erkend door de nationale BSP. Dan verdubbelen sommige afdelingen van de Vlaamse socialisten ook hun aantal leden en we kunnen zeggen dat de relaties met de Franstalige socialisten zich meer en meer normaliseerden, wat in een aantal gemeenten bij verkiezingsmomenten samenwerkingsverbanden mogelijk maakte.

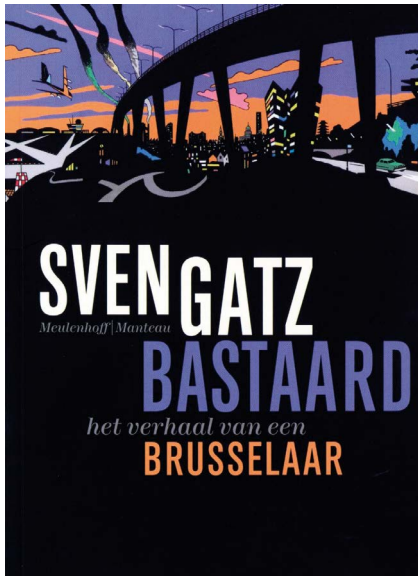
Tenslotte nog een laatste element dat als een belangrijke breuk met het verleden kan worden beschouwd: dat zit verborgen in de benaming van de nieuwe beweging: Rode Leeuwen, socialistisch en Vlaams en in die volgorde. Het benadrukken van het Vlaamse karakter van de lijst was nieuw binnen de socialistische beweging. Met Vlaams en Vlaanderen werd tot dan binnen de naoorlogse partij steeds met veel schroom omgesprongen. Ook in hun programma trekken de Rode Leeuwen resoluut de Vlaamse kaart. Met recht kan dan ook gesteld worden dat de Rode Leeuwen de socialistische partij een Vlaams geweten en gezicht bezorgden.

De Rode Leeuwen stonden mee aan de wieg van de gefederaliseerde partijen, zoals we die nu kennen. Voordien werden conflicten tussen gemeenschappen binnen de unitaire partijen opgelost, maar vanaf de communautarisering van het partijlandschap zijn er vele partners betrokken bij de onderhandelingen en dat bemoeilijkt de vorming van een compromis. De rol van Brussel blijft daarin cruciaal, als aanleiding van het conflict en als terrein van confrontatie, en dat maakt mee dat de Brusselse afdelingen van de Vlaamse partijen tot op vandaag in hun houding vaak een buitenbeentje blijven spelen binnen hun partijstructuren.

De Rode Leeuwen in oktober 1987, v.l.n.r.: Robert Garcia, Ledu Keuleers, Rik Coolen, Frank Roothaer, Michiel Vandenbussche, Maurice Vijvermans, Jacques van Grimbergen, Lydia Deveen, Anne-Sophie van Neste (BE AMVB 151 - Archief van Lydia Deveen)

GATZ (Sven). *Bastaard, het verhaal van een Brusselaar.* Brussel, uitg. Meulenhoff/Manteau, 2008, 224p

Brussel... iedereen heeft er zo zijn mening over. In zijn nieuwe boek ventileert Sven Gatz ook zijn visie over Brussel. Het werd een mooie verwevenheid van familieverhalen en persoonlijke (jeugd)ervaringen, die de auteur doortrekt tot vandaag. In het (succes)verhaal van het Nederlandstalige onderwijs vergelijk hij zijn schoolloopbaan met die van zijn kinderen, maar verwerkt eveneens de recente studie van Rudi Janssens. De groei van de grootstad, de haat-liefde verhouding tussen stad-rand-

platteland, de exodus start hij bij zijn 'voetbal-carrière' die in Groot-Bijgaarden begint, om te komen tot de verstengeling van de Brusselse en de Brabantse economie. Zo komen heel wat bekende – soms platgetreden – en herkenbare thema's aan bod. Het is gelukkig geen hiephiephoera over de ganse lijn. De schrijver schetst een realistisch en herkenbaar beeld – ook al ben je geen zinneke, ket of bastaard. Het is vlot en goed geschreven. Het boek is ook met zeer veel liefde voor de hoofdstad geschreven, maar het zal binnen een halve eeuw nog een vrij objectieve kijk bieden op Brussel. Dat ik mijn dagelijkse fietstocht opofferde om in de tram te lezen, betreur ik deze keer niet. De enorme vertraging was voor een keer mooi meegenomen. Een cadeautip voor Brusselliefhebbers.

Het werd eveneens in het Frans uitgegeven: *Le Bastaard bruxellois*. Ed. Luc Pire. (MC)

HUBERT (Michel). 'Expo '58 en Koning Auto. Welke toekomst voor de grote weginfrastructuur in Brussel?'. *Brusselse studies*, nr. 22, 20 oktober 2008

Brussels studies is het elektronisch tijdschrift voor onderzoek over Brussel (www.brussels-studies.be). In december 2006 verscheen het eerste artikel en sindsdien komen regelmatig publicaties over uiteenlopende onderwerpen uit. Het artikel dat in oktober verscheen, sluit enigszins nog aan bij de expo-herdenking. Het artikel belicht de wereldtentoonstelling als katalysator van het Brusselse beleid in het teken

De Violier Jette bij hun 40-jarig bestaan (herkomst van de foto: Herman Mennekens)

van koning auto en de ingrijpende veranderingen die de stad onderging. Waar dat het autobezit vrij lang voorbehouden was voor de gegoede klasse en vooral als statussymbool werd aanzien, kende België en zeker de Brusselse agglomeratie sinds de jaren '50 van de vorige eeuw een toename van autobezitters. De auto bekleedt nu een zeer centrale plaats in onze samenleving. Het artikel is alleszins niet bedoeld als historisch overzicht. De aandacht werd vooral getrokken door de verwijzing naar Expo '58. De toekomstvragen die de auteur stelt, kunnen binnen 50 jaar geëvalueerd worden. Deze bijdrage kan dan ook als een tijdsdocument worden beschouwd. Het is echter doodjammer dat een aantal 'mobiele' aspecten van de laatste jaren niet in beschouwing werden genomen. Enerzijds is er de toename van het aantal fietsers in Brussel. Anderzijds bestaat het systeem van autodelen (Cambio) dit najaar 5 jaar. Cambio startte in 2003 met 4 standplaatsen (met 15 wagens) in Brussel en telt er vandaag 42 (met 126 wagens) in 17 van de 19 gemeenten. M.i. een gemiste kans. De auteur pleit immers voor reflectie waarin de

burgers inspraak hebben (en hij vergelijkt dit met stadsherwaarderingsprojecten in Boston en Madrid), maar vermeldt een systeem dat werkt dankzij de inwoners, niet. (MC)

Meer literatuur over Brussel wordt verwacht

Wat met Brussel? Uitdagende perspectieven voor de hoofdstad. De bijdragen werden geschreven door Naima Charkaoui, Frans Crols, Jari Demeulemeester, Paul De Ridder, Derk-Jan Eppink, Veerle Huwé, Marc Platel, Johan Van den Driessche, Geert Van Istendael, Philippe Van Parijs en Els Witte. Het is een uitgave van het Davidsfonds. Een bespreking volgt in het volgende nummer van *Arduin*.

De Violier Jette bestaat 100 jaar

Op 21 december 2008 werd in Jette de toneel- en taalkring De Violier opgericht door Jef Mennekens sr. (1844-1943) en een aantal vrienden. In een sterk verzuilde maatschappij streefde De Violier vanaf het begin naar een vereniging 'buiten elke partijgeest'. Het was een zeer divers gezelschap bestaande uit geletterde en

ongeleterde spelers. Het was dan ook volkstoneel dat werd gebracht. Vaak geschreven door toneelauteurs uit Jette: Jacques Ballings of Jan Paes. Met een jaarlijks openlucht optreden in het Paul Garcetpark bleef het gezelschap goed bekend in de gemeente. Het was voor de Violier echter niet evident om zonder echte theaterinfrastructuur (sinds 1958) in Jette te overleven. Ook het wegtrekken van de amateurspelers naar de Rand, was niet bevorderlijk. De Violier wist hierop in te spelen met de oprichting van een kinder- en jeugd afdeling in 1972. De toekomst was hiermee verzekerd. Vandaag wordt de vereniging geconfronteerd met een groeiende vraag naar kinder- en jongerewerking. De leuze 'Al groeiende, bloeiende' was 100 jaar geleden nog niet zo dom gekozen. (bron: *Gazet van Jette*, jg. 37, nr. 7, 15 oktober-15 november 2008)

25 jaar Capella Sanctorum Michaelis et Gudulae: onbekend Brussels erfgoed in wording?

De Capella Sanctorum Michaelis et Gudulae is het kathedraalkoor dat de eucharistievieringen opluistert in de Brusselse kathedraal van Sint-Michiel en Sint-Goedele. Het koor werd in 1983 opgericht op vraag Kardinaal Danneels, via Dolf Van Tongeloo. Op advies van Vic Nees werd Erik Van Nevel aangetrokken en met de zegen van Mgr. Van den Bergh zong het koor bestaande uit semiprofessionele en professionele zangers, haar eerste eredienst op 1 november 1983. De Capella kende een snelle bloei en werkte o.a. mee aan de cd-reeks van Vlaamse Polyfonisten (Ignace Bossuyt). Waar in het verleden vooral projectmatig werd gewerkt, beschikt het kathedraalkoor vandaag over een vaste groep van geëngageerde professionele en amateurzangers uit Brussel en

(zeer) wijde omgeving.

In 2002 werden Willem Ceuleers en Kurt Bikkembergs als kapelmeesters aangesteld. Eerstgenoemde verlengde zijn mandaat in 2005 niet. Kurt Bikkembergs neemt sindsdien alle diensten op zich, ook de organisatie van Zondagsmuziek, een reeks van concertmissen tijdens de zomermaanden door koren en organisten uit binnen- en buitenland. Onder Bikkembergs impuls verschijnt opnieuw een aantal cd-opnames en start de Capella een eigen publicatielijnd bij muziekwitgeverij Euprint: *Collectio Cathedralis*. In deze speciale reeks wordt enerzijds hedendaagse koor- en orgelmuziek geschreven voor het kathedraalkoor en de organisten uitgegeven, anderzijds manuscripten en oude uitgaven die in de koorbibliotheek worden gevonden.

De oorspronkelijke specialisatie in oude muziek was 25 jaar geleden een vrij evidente keuze met de aandacht die er toen was voor de Vlaamse polyfonie. De verruiming naar hedendaagse creaties is op zijn minst een grote uitdaging, die positief wordt onthaald door de kerkelijke overheid en door de bezoekers. Enerzijds schrijft de kapelmeester jaarlijks één groot werk (een volledige mis of een *Te Deum*) en één motet voor het kathedraalkoor. Voor het 25-jarig bestaan werden ook 25 Belgische componisten gevraagd een compositie te schrijven voor de Capella Santorum Michaelis et Gudulae. Deze werken zullen ook op cd en in de *Collectio Cathedralis* verschijnen. Hiermee sluit de Capella aan bij de aloude traditie om muziek vóór de kathedraal aldaar ook uit te voeren. (MC)

Brussels museum van de molen en de voeding

De gemeente Evere heeft eindelijk zijn museum: Windmolenstraat 21 / Lindestraat 189. Enkele jaren geleden werd begonnen met de restauratie van de molen van Evere. Sinds september jl. is er het BMMV (Brussels museum van de molen en de voeding) in ondergebracht. Het nieuwe museum hoopt scholen, inwoners, toeristen en bedrijven over te vloer te krijgen. Via thematische ontdekkingsstochten hoopt het museum zowel de permanente als de tijdelijke collectie(s) voor te stellen. Voor meer praktische gegevens probeer binnen afzienbare tijd www.molenevere.be. Vandaag is de website nog niet af, maar bezoek is reeds mogelijk: dinsdag van 13 tot 19 uur, woensdag tot zondag van 13 tot 17.30 uur. Gesloten op maandag en op feestdagen. (meer info: mbrilot@eevre.irisnet.be) (bron: MBMA-BMMV EVERE, persdossier 18 september 2008)

Nieuwe publicaties van het ADVN:

COBBAERT (Tom). *Inventaris van het Fonds Sint-Pietersabdij van Steenbrugge*

Naar aanleiding van de herbestemming van de abdij van Steenbrugge, vertrouwde de vzw Sint-Pietersabdij van Steenbrugge de inventarisering toe aan het ADVN. Het project resulteerde in een inventaris van het volledige archief, waarbij de stukken omtrent de Vlaamse beweging werden overgebracht naar het ADVN in Antwerpen.

GUNST (Petra). *Brussel en de Vlaamse Rand. Een verhaal van migraties en grenzen*

Deze publicatie is een van de resultaten van het project Accenten uit de geschiedenis van Vlaams-Brabant. Het boek werd voorgesteld in CC De Zandloper te Wemmel. Bij deze gelegenheid ging ook de bijhorende fototentoonstelling open. Het boek voorziet hiervoor ook een katern. De foto's zijn het resultaat van een eigen kijk op de rand door persfotograaf Michiel Hendryckx. De fototentoonstelling op zich reist door de rand. In 2009 is ze nog te zien in Dilbeek, Jezus-Eik en Galmaarden.

VANDE WINKEL (Roel) en BILTEREYST (Daniël). *Filmen voor Vlaanderen. Vlaamse Beweging, propaganda en film*

Deze publicatie is het resultaat van het onderzoeksproject *Film en Vlaamse Beweging* van de provincie Oost-Vlaanderen. Meer info over deze publicaties: www.advn.be

COLOFON

Zesmaandelijks tijdschrift van het Archief en Museum voor het Vlaams leven te Brussel vzw

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Wim Van der Elst, Arduinkaai 28 1000 Brussel

Hoofdredacteur: Mariet Calsius

REDACTIE

Charlotte Debroux, Patricia Quintens, Wim Van der Elst, Frank Vanhaecke

MEDEWERKERS AAN DIT NUMMER

Guy Liagre, Ann Mares, Wim Vanhaecke

REDACTIEADRES

Arduinkaai 28 1000 Brussel

arduin@amvb.be

DRUK

Cassochrome, Waregem

VORMGEVING EN ZETWERK

L-ink

ISSN: 1784-3111

Abonnement op *Arduin* en *@arduin*: € 20,00

Losse nummers *Arduin*: € 10,00 (exclusief verzendingskosten)

KBC: 433-1062071-43 – BIC: KREDBEBB – IBAN: BE66 4331 0620 7143

Het AMVB tracht de wettelijke voorschriften inzake auteursrecht toe te passen. Instellingen en personen kunnen contact opnemen met de redactie indien zijn menen rechten te kunnen laten gelden.

AMVB

Arduinkaai 28

1000 Brussel

Tel: 02-209 06 01 – Fax: 02-502 83 21

www.amvb.be

Algemeen: info@amvb.be

Directie: patricia.quintens@amvb.be

Archief: mariet.calsius@amvb.be

Arduin: arduin@amvb.be (redactionele vragen en opmerkingen)

Het AMVB is gedurende de weekdagen toegankelijk van 10.00 tot 17.00 uur. Het museum is gesloten op maandag, zon- en feestdagen. Indien er een tentoonstelling is, is consultatie in de leeszaal na afspraak (per mail of telefonisch) ook mogelijk op zaterdag.

Met steun van de
Vlaamse overheid

VLAAMSE
GEMEENSCHAPSCHE
COMMISSIE

